

*Міністерство освіти і науки
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя*

Кафедра економіки та фінансів

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

із навчальної дисципліни «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ»

для студентів освітнього рівня бакалавр усіх форм навчання за спеціальностями:

(051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 074 – Публічне управління та адміністрування; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова справа 241 – Готельно-ресторанна справа)

Тернопіль – 2017 р.

Опорний конспект лекцій із навчальної дисципліни «Економічна теорія» для студентів освітнього рівня бакалавр усіх форм навчання за спеціальностями: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 074 – Публічне управління та адміністрування; 075 – Маркетинг; 076 - Підприємництво, торгівля та біржова справа; 241 – Готельно-ресторанна справа – / Укладач: к.е.н., доц. Артеменко Л. Б. – Тернопіль: ТНТУ, 2017. – 65 с.

Рецензенти: д. е. н., доц. Н.Ю.Мариненко , к. е. н., доц. С.Є. Хрупович

Методичні вказівки розглянуті на засіданні кафедри економіки та фінансів, протокол № 6 від «8» листопада 2017 р.

Методичні вказівки схвалені та рекомендовані до друку на засіданні методичної комісії факультету економіки і менеджменту Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Протокол № від « » 2017 р.

З М І С Т

1. Мета та завдання дисципліни «Економічна теорія»	4
2. МОДУЛЬ 1 1. Предмет і метод економічної теорії	7
3. Виробництво та його фактори.	11
4. Товарне виробництво – основа ринкового господарство.	13
5. Форми та відносини власності.	17
6. Ринкова організація: зміст та структура.	21
7. Ціна і ринкова рівновага.	23
8. Монополія та конкуренція.	26
9. Підприємство та підприємництво.	28
10. Розподіл доходів.	33
11. Маркетинг та менеджмент.	36
12. МОДУЛЬ 2. Роль держави в ринковій економіці.	38
13. Фінансово-кредитна система.	40
14. Відтворення та економічне зростання на макрорівні.	45
15. Циклічність розвитку економіки.	47
16. Світове господарство.	50
17. Міжнародна валютно-фінансова система.	52
18. Рекомендована література	55
19. Глосарій	57

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ»

Мета економічної теорії полягає у формуванні у студентів:

- ґрунтовних знань про економічну систему суспільства, законів її функціонування і розвитку;
- нового економічного мислення, адекватного ринковим відносинам;
- навичок аналізувати реальні економічні процеси і приймати обґрунтовані рішення з приводу економічних проблем, пов'язаних з їх майбутньою практичною діяльністю.

Економічна теорія займається способами вирішення різноманітних соціально-економічних завдань і навчає практичній діяльності, а також слугує основою для подальшого успішного вивчення інших економічних дисциплін. Отримані знання дуже важливі в розумінні таких явищ економічного життя суспільства як економічне зростання, інноваційна і інвестиційна діяльність, становлення і розвиток системи підприємництва, інфляція, безробіття, функціонування податково-бюджетної на банківській системі країни, економічна політика держави та її ефективність, пояснення процесів, які відбуваються в державі. Економічна теорія розкриває не тільки всі сторони економіки, вона тісно пов'язана з усіма сферами життєдіяльності людини. Заняття економічною теорією породжує у студентів ініціативу, активність і самостійність у діях, виробляє практичні навички прийняття відповідальних економічних рішень.

Предмет: основоположні економічні категорії, економічні закони та принципи функціонування економічних систем; економічні відносини, господарчі механізми та дії людей, спрямовані на ефективне господарювання в умовах обмежених економічних і природних ресурсів; особливості ринкових перетворень економіки України; макро- та мікро процеси господарського механізму; сучасні процеси глобалізації економічного життя людства.

Змістові модулі: Предмет та функції економічної теорії, методи пізнання економічних процесів і явищ. Економічні потреби та інтереси. Економічні категорії і закони. Економічна система, її типи, структурні елементи та закони розвитку. Особливості розвитку перехідних економік. Поняття власності, її види та структура. Товарна форма організації виробництва та закони його функціонування. Сутність та функції грошей. Закони грошового обігу. Ринок, його суть і функції. Моделі ринку. Інфраструктура ринку. Конкуренція та монополія в ринковій системі. Антимонопольна політика держави. Сутність капіталу, його кругообіг та нагромадження. Підприємство та підприємництво. Витрати і доходи підприємства. Акціонерний капітал. Сутність та види доходів населення. Зайнятість, особливості відтворення робочої сили та їх регулювання державою. Форми, системи та рівні заробітної плати. Суспільне відтворення. Макроекономічні показники. Держава та її економічні функції. Форми та методи державного регулювання. Циклічність суспільного виробництва. Фінансово-кредитна система. Суть і структура світового господарства. Форми міжнародних економічних відносин. Міжнародні валютні відносини.

Вивчення економічної теорії створює цілісне уявлення про економічне життя суспільства, формує економічний спосіб мислення, необхідний для розуміння суті різноманітних економічних процесів і явищ. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ – наука, яка закладає основи фаху будь-якого спеціаліста. Вона дозволяє бачити шлях досягнення щонайкращих господарських результатів, досягнути всю велич досягнень людства в економічному розвитку.

Дисципліна «Економічна теорія» виклається на першому курсі навчання. Вид підсумкового контролю – іспит (екзамен) та курсова робота. Дисципліна «Економічна теорія» складається з:

1. З лекційного матеріалу - 16 тем. Більш детально з лекційним матеріалом можна ознайомитись у розділі «Модуль 1» - «Лекційні матеріали»

1. Предмет і метод економічної теорії.
2. Виробництво та його фактори.
3. Товарне виробництво – основа ринкового господарства.
4. Форми та відносини власності.
5. Ринкова організація: зміст та структура.
6. Ціна і ринкова рівновага.
7. Монополія та конкуренція.
8. Підприємство та підприємництво.
9. Розподіл доходів.
10. Маркетинг та менеджмент.

Більш детально з лекційним матеріалом можна ознайомитись у розділі «Модуль 2» - «Лекційні матеріали».

11. Роль держави в ринковій економіці.
12. Фінансово-кредитна система.
13. Відтворення та економічне зростання на макрорівні.
14. Циклічність розвитку економіки.
15. Світове господарство.
16. Міжнародна валютно-фінансова система.

2. Практичних занять – 32 години. Передбачає підготовку відповідей на запропоновані запитання із кожної теми та практичні ситуації. Більш детально з планом практичних занять можна ознайомитись у розділах «Модуль 1» та «Модуль 2» - «Практичні, семінарські та лабораторні роботи».

3. Самостійної роботи студента. Метою самостійної роботи з дисципліни „Економічна теорія” є індивідуальне опрацювання відповідних тем. Самостійна робота здійснюється з метою відпрацювання та засвоєння навчального матеріалу, визначеного для самостійних занять; підготовки до майбутніх занять та контрольних заходів; формування у студентів культури розумової праці, самостійності та ініціативи у пошуку та набутті знань. Основне завдання самостійної роботи студентів – повне оволодіння проблемами, які вивчає курс. Індивідуальні завдання викладач дає особисто в залежності від знань та можливостей студента.

4. Проміжних форм контрольних заходів. Дисципліна «Економічна теорія» складається із 2 модульних контролів.

Завдання самостійної роботи – засвоєння, закріплення і систематизація відповідних теоретичних знань, а також їх застосування на практиці. Самостійна робота забезпечує підготовку студентів до поточних аудиторних занять та виконання модульних контрольних робіт. Самостійна робота студента в межах визначених тематичним планом дисципліни проводиться у наступних формах:

- опрацювання основних тем курсу на основі лекційного матеріалу, навчально-методичної та додаткової літератури;
- підготовка доповідей і виступів на семінарських заняттях, самостійний пошук інформаційно-довідкових джерел з метою посилення відповідної аргументації;
- самостійне вивчення окремих питань відповідно до рекомендованої літератури;

- підготовка, написання та презентація рефератів на запропоновані теми;
- підготовка до відповідних форм поточного та підсумкового контролю (контрольних робіт, тестових завдань та задач) або на співбесіді за індивідуальним графіком самостійної роботи студента.

Контроль самостійної роботи студентів з дисципліни здійснюється за такими напрямками:

- опитування на практичних заняттях за основними темами курсу;
- проведення тестування, контрольних, модульних робіт;
- перевірка здобутих студентами знань з дисципліни на основі складання іспиту.

Призначення цього навчального посібника – допомога студентам у вивченні курсу «Економічна теорія». Посібник знайомить студентів із навчальною програмою дисципліни, містить відповідний теоретичний матеріал, глосарій, що системно розкриває окремі теми і надає можливість студентам організувати самостійну роботу при вивченні дисципліни.

ЛЕКЦІЙНИЙ МАТЕРІАЛ

МОДУЛЬ 1.

Тема 1. Предмет і метод економічної теорії

1. Предмет та функції економічної теорії.
2. Економічні категорії та економічні закони.
3. Методи пізнання економічних явищ та процесів.

Економіка – (мистецтво ведення домашнього господарства) 1) господарство певної країни, а також його складові (підприємства, галузі виробництва) або міжнародна економіка; 2) явища економічних відносин між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг.

Економічна наука – сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об'єктивних знань про закони і принципи розвитку реальної економічної дійсності.

Економічна теорія – наука, що розглядає наступні аспекти:

- 1) проблеми вибору ресурсів та економічної поведінки людини;
- 2) шляхи ефективного використання обмежених виробничих ресурсів чи управління ними з метою досягнення максимального задоволення життєвих потреб людей і суспільства;
- 3) відносини, що виникають між людьми в процесі господарювання.

Основні етапи розвитку економічної науки:

Меркантилізм (від італ. mercante – торговець, купець) (XVI – XVII ст.). Прибічники цієї школи основним джерелом багатства вважали сферу обігу, торгівлю, а саме багатство ототожнювали з накопиченням металевих грошей (золотих і срібних). Це досяглося лише в тому випадку, коли держава проводила активну політику, захищаючи національне виробництво і торгівлю, тобто здійснювала політику протекціонізму (від лат. protectio – заступництво, захист). Меркантилісти (Антуан де Монкретьєн) дали нову назву науці про способи збільшення суспільного багатства – політична економія. Погляди представників цієї школи відображали інтереси торгової буржуазії в період первісного нагромадження капіталу та розвитку зовнішньої торгівлі. Представники: А. Монкретьєн, Т. Манн, У. Стаффорд, Ж.-Б. Кольбер, в Росії – А. Л. Ордин-Нащокін, І. І. Посошков, Петро I та ін. Поступово з розвитком сільського господарства як провідної галузі економіки виникла наукова школа фізіократів.

Фізіократи (від грецького «фізіократія» – влада природи) (XVII – XVIII ст.). на відміну від меркантилістів перенесли акцент дослідження зі сфери обігу безпосередньо у сферу виробництва. Джерелом багатства вважали тільки працю у сільськогосподарському виробництві. Вони стверджували, що промисловість, транспорт і торгівля – безплідні сфери, а праця людей у цих сферах тільки покриває витрати на їхнє існування і не прибуткова для суспільства. Представники: Ф. Кене, П. Буагільбер, А. Тюрго, В. Мірабо, Д. Норе. Але чи може природа сама по собі, без застосування капіталу і праці постійно примножувати суспільне багатство. Найбільш обґрунтовану відповідь на це питання дала класична школа.

Класична школа політичної економії (XVII – XVIII ст.). виникла з розвитком капіталізму. Її засновники У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей зосереджують увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку усіх сфер суспільного виробництва, прагнуть розкрити

економічну природу багатства, капіталу, доходів, кредиту, обігу, механізму конкуренції. Саме вони започаткували трудову теорію вартості, а ринок розглядали як саморегулюючу систему. Подальший розвиток економічної теорії відбувався за двома основними напрямками. Марксизм (XIX – XX ст.), або політична економія праці. Засновники цього напрямку К. Маркс і Ф. Енгельс досліджують систему законів капіталістичного суспільства з позицій робітничого класу. Продовжуючи вивчення трудової теорії вартості, вони зробили аналіз розвитку форм вартості, запропонували свої концепції додаткової вартості, грошей, продуктивності праці, відтворення, економічних криз, земельної ренти. Однак положення марксизму про заперечення приватної власності і ринку, посилення експлуатації і зростання зубожіння трудящих, про єдиний фактор формування вартості, переваги суспільної власності, неминучість краху капіталізму не мали належної наукової обґрунтованості й не знайшли практичного підтвердження.

Маржиналізм (від франц. *marginal* – граничний, границя, межа) (XIX ст.) – теорія, яка пояснює економічні процеси і явища, виходячи з універсальної концепції використання граничних, крайніх ("max" чи "min") величин, які характеризують не внутрішню сутність самих явищ, а їхню зміну в зв'язку зі зміною інших явищ. Дослідження маржиналістів ґрунтуються на таких категоріях, як "гранична корисність", "гранична продуктивність", "граничні витрати" та ін. Маржиналізм використовує кількісний аналіз, економіко-математичні методи і моделі, в основі яких лежать суб'єктивно-психологічні оцінки економічних дій індивіда. Представники маржиналізму – К. Менгер, Ф. Візер, У. Джевонс, Л. Вальрас. У сучасній західній економічній науці існують різні напрями, течії, школи, типологія яких відрізняється як за методами аналізу, так і за розумінням предмету й мети дослідження. Концептуально відрізняються і підходи до вирішення економічних проблем. Але цей поділ значною мірою умовний, тому всю сукупність сучасних течій і шкіл можна згрупувати у такі чотири основні напрями: неокласицизм (монетаризм, неолібералізм), кейнсіанство, інституціоналізм, неокласичний синтез.

Неокласицизм. Досліджує і розвиває ідеї класичної політекономії з урахуванням сучасних умов. Заперечує необхідність втручання держави в економіку, розглядає ринок як саморегульовану економічну систему, здатну самостійно встановити рівновагу між сукупним попитом та сукупною пропозицією. Засновники теорії – А. Маршалл і А. Пігу, послідовники – Л. Мізес, Ф. Хайєк, М. Фрідмен, А. Лаффер, Дж. Гілдер, Ф. Кейган та ін. Неокласичний напрям охоплює багато різних концепцій і шкіл: монетаризм, неолібералізм, теорію суспільного вибору, теорію раціональних очікувань та ін. Особливою популярністю користується концепція монетаризму, визнаним теоретиком якої є американський економіст Мілтон Фрідмен. Прихильники монетаризму: Ф. Найт, Дж. Стиглер, Ф. Кейган, А. Голдмен.

Монетаризм – теорія, яка пропонує відмову від активного втручання держави в економіку і приписує грошовій масі, що перебуває в обігу, роль визначального фактора у формуванні економічної кон'юнктури, розвитку виробництва і зміні обсягів валового національного продукту (ВВП). За правилом монетаризму приріст грошової маси (монетарної бази) має бути скоординований з темпами зростання товарної маси, динамікою цін і швидкістю обертання грошей.

Неолібералізм – ще один напрям в економічній науці і практиці управління господарською діяльністю. Його представники відстоюють пріоритетне значення свободи суб'єктів економічної діяльності. Приватне підприємництво само здатне вивести економіку з кризи, забезпечити її підйом і добробут населення. Держава повинна забезпечувати умови для конкуренції і відмовитись

від зайвої регламентації ринку. Одним з основоположників та головним теоретиком неолібералізму вважається Фрідріх фон Хайек ("Згубна самовпевненість" і "Дорога до рабства" (1992)). У своїх роботах він відстоює принцип максимальної свободи людини.

Кейнсіанство – одна з провідних сучасних теорій, яка обґрунтовує об'єктивну необхідність активного втручання держави в регулювання ринкової економіки шляхом стимулювання сукупного попиту й інвестицій через проведення певної кредитно-бюджетної політики. Засновником теорії є видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс. Кейнсіанство виникло в 30-х роках ХХ ст. як відповідь на потреби подолання Великої депресії (1929-1933), яка поставила економічну систему капіталізму на межу повної катастрофи. Ідеї Дж. М. Кейнса, викладені в його головній праці "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936 р.), широко застосовувались провідними країнами світу в практиці регулювання ринкової економіки, що дало їм змогу швидко подолати кризові явища, досягти стабільних темпів економічного зростання і динамічної рівноваги. Прихильники і послідовники Кейнса (Дж. Робінсон, П. Сраффа, А. Хансен, Н. Калдор, Р. Лукас .) виступають за активну участь держави у структурній перебудові економіки, визнають за необхідне впровадження антикризового та антициклічного регулювання, перерозподіл доходів, збільшення соціальних виплат.

Інституціоналізм, або інституціонально-соціологічний напрям, представниками якого є Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Аж. Гелбрейт, Я. Тінберген, та ін., розглядають економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом як економічних, так і правових, політичних, соціологічних і соціально- психологічних факторів. Об'єктами вивчення для них є "інститути", під якими вони розуміють державу, корпорації, профспілки, а також правові, морально- етичні норми, звичаї, інстинкти та ін.

Неокласичний синтез – узагальнююча концепція, представники якої (Д. Хікс, Дж. Б'юкенен, П. Самуельсон та ін.) обґрунтовують принцип поєднання ринкового і державного регулювання економічних процесів, наголошують на необхідності руху до змішаної економіки. Дотримуються принципу раціонального синтезу неокласичного і кейнсіанського напрямку економічної теорії.

Економічна теорія в широкому розумінні включає такі розділи: основи економічної теорії (політекономія); мікроекономіка, мезоекономіка, макроекономіка, мегаекономіка

Мікроекономіка вивчає економічні процеси і поведінку економічних суб'єктів первинної ланки: домогосподарств, підприємств, фірм. Вона виходить з проблеми пошуку шляхів ефективного використання обмежених ресурсів окремих економічних суб'єктів та аналізує проблеми функціонування окремих ринків товарів та послуг, фактори формування ринкових цін, та ставить за мету знаходження факторів мінімізації витрат та максимізації прибутку фірм, працюючих в умовах різних типів ринкових структур.

Макроекономіка – це наука про розвиток економічної системи країни в цілому. Вона вивчає агреговану поведінку всіх суб'єктів національної економічної системи, вплив на її розвиток економічної політики держави, досліджує такі значимі для кожної людини проблеми, як інфляція і безробіття, економічне зростання та його вплив на добробут населення, оподаткування і формування ставки банківського відсотку, причини дефіциту бюджету, його наслідки та пошук способів його покриття, коливання валютних курсів та багато інших проблем.

Мезоекономіка ("мезо" – означає проміжний, посередині). Її розвиток викликаний тим, що в сучасній економіці господарської самостійності набувають регіони, посилюється роль галузей і

підгалузей народного господарства, широко розвиваються різні форми господарських об'єднань та мережових структур. Тому мезоекономіка стала основою для розвитку галузевих і регіональних економік і вивчає закономірності розвитку окремих регіонів країни, окремі галузі й підсистеми національної економіки

Мегаекономіка вивчає закономірності функціонування і розвитку світової економіки в цілому, тобто на глобальному планетарному рівні. Кожна з цих складових економічної науки розвивається у нерозривному та органічному взаємозв'язку, що забезпечує зростання її ролі у розвитку суспільства.

Загальна економічна теорія не є механічною сумою її складових. Усі її частини перебувають у нерозривній єдності та органічному взаємозв'язку, що забезпечує цілісне сприйняття економіки як самодостатньої і динамічної системи, яка функціонує на національному і загальносвітовому рівнях. Економічна теорія залежно від функціональної мети поділяється на позитивну й нормативну економічну теорію.

Позитивна економічна теорія ставить за мету всебічне пізнання економічних процесів та явищ, розкриває їхні взаємозв'язки та взаємозалежності, які зумовлюються реальною дійсністю. Тобто вона досліджує економічну дійсність і відповідає на запитання: яка вона є?

Нормативна економічна теорія з'ясовує об'єктивні процеси, дає їм оцінку, робить висновки та розробляє рекомендації щодо вдосконалення економічної системи, переходу її на вищий ступінь розвитку.

Економічні категорії – абстрактні, логічні, теоретичні поняття, які виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів (товар, власність, капітал, прибуток, ринок, попит, заробітна плата, робоча сила).

Економічні закони — відбивають найсуттєвіші, стійкі, такі, що постійно повторюються, причинно-наслідкові взаємозв'язки і взаємозалежності економічних процесів і явищ. Система економічних законів об'єднує чотири їх типи: всезагальні - функціонують у всіх економічних системах (закон зростання потреб, закон економії часу); загальні - у кількох економічних системах, де існують для них відповідні економічні умови (закони ринкової економіки); специфічні - функціонують лише в межах однієї економічної системи (закон додаткової вартості); стадійні - функціонують на окремих стадіях даної економічної системи (становлення, зрілості чи занепаду).

Функції економічної теорії:

1. **Пізнавальна (гносеологічна)** - досліджує закономірності економічних процесів і явищ.
2. **Методологічна** - виступає методологічною базою для цілої системи економічних наук, оскільки розкриває базові поняття, економічні закони, категорії, принципи господарювання, які реалізуються в усіх галузях і сферах людської діяльності.
3. **Прогностична** – наукове передбачення майбутніх перспектив соціально-економічного розвитку з метою визначення найефективніших способів вирішення змін і проблем в економіці.
4. **Практична** - наукове обґрунтування економічної політики держави, розробка рекомендацій щодо застосування принципів і методів раціонального господарювання.
5. **Виховна (світоглядна)** - формування у громадян економічної культури, логіки сучасного економічного мислення, які забезпечують цілісне уявлення про функціонування економіки на національному і загальносвітовому рівнях.

Метод економічної теорії – сукупність прийомів, засобів, принципів та інструментів, за допомогою яких здійснюється дослідження закономірностей і законів розвитку та функціонування економічних систем. Основні методи: 1) філософські (принципи матеріалізму, розвитку, суперечності, відображення, взаємодії); 2) закони діалектики (закони єдності та боротьби протилежностей, кількісно - якісних змін і заперечення); 3) категорії філософії (методи абстракції, синтезу, індукції, дедукції, гіпотеза); 4) закони і категорії економічної теорії; 5) засоби й методи економічного аналізу.

Тема 2. Виробництво та його фактори

1. Суспільні потреби, економічні ресурси. Крива виробничих можливостей.
2. Класифікація факторів суспільного виробництва.
3. Елементи та моделі економічних систем.

Економічні потреби – це потреби в економічних благах (споживчі блага – товари та послуги; виробничі блага – товари та послуги, призначені для виробництва споживчих благ; матеріальні блага – товари та послуги сфери матеріального виробництва; нематеріальні блага – створюються у сфері нематеріального виробництва). Матеріальні потреби людей безмежні та зростаючі. Потреби як визначальний чинник цілеспрямованої поведінки економічних суб'єктів є однією з фундаментальних категорій економічної науки. **Потреба** – це нужда в чому-небудь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому; внутрішній збуджувач активності.

Класифікація економічних потреб:

1. **За характером виникнення:** – первинні (базові), пов'язані з самим існуванням людини: їжа, одяг, безпека, житло тощо; – вторинні, виникнення та зміна яких зумовлені розвитком цивілізації: модний одяг, комфортне житло, інформація та ін.
2. **За засобами задоволення:** – матеріальні (потреби в матеріальних благах); – нематеріальні (духовні потреби).
3. **За нагальністю задоволення:** – першочергові (предмети першої необхідності); – другорядні (предмети розкоші).
4. **За можливостями задоволення:** – насичені, вгамовані (мають чітку межу і можливість повного задоволення); – ненасичені, невгамовні (не можуть бути задоволені повністю, не мають меж насичення).
5. **За участю у відтворювальному процесі:** – виробничі (потреби у засобах виробництва); – невиробничі (потреби у споживчих благах).
6. **За суб'єктами вияву:** – особисті (виникають і розвиваються у процесі життєдіяльності індивіда); – колективні, групові (потреби групи людей, колективу); – суспільні (потреби функціонування та розвитку суспільства в цілому).
7. **За кількісною визначеністю та мірою реалізації:** – абсолютні (перспективні потреби, які мають абстрактний характер і є орієнтиром економічного розвитку); – дійсні (формується залежно від досягнутого рівня виробництва і є суспільною нормою для певного періоду); – платоспроможні (визначаються платоспроможним попитом); – фактичні (задовольняються наявними товарами та послугами).

Всезагальний економічний закон зростання потреб відображає внутрішньо необхідні, суттєві й сталі зв'язки між виробництвом та споживанням, потребами та існуючими можливостями їхнього задоволення. Відповідно до цього закону безперервний розвиток потреб є рушійною силою економічного та духовного прогресу людства, що, у свою чергу, стимулює появу дедалі нових і нових потреб.

Прагнення задовольнити на кожний момент часу зростаючі потреби, однак, наштовхується на відносну обмеженість ресурсів. Вирішення протиріччя між невгамовністю та безмежністю потреб і обмеженістю ресурсів породжує проблему вибору й визначає мету економічної діяльності. Вибір складається з відповідей на наступні питання:

1. Які блага, якої якості і в якій кількості виробляти?
2. Які ресурси та технології використовувати для виробництва благ?
3. Кому дістануться вироблені блага і в якій кількості?

Економічні ресурси (фактори виробництва) – земля, праця, капітал, підприємницькі здібності (або засоби праці, предмети праці, робоча сила) рідкісні або обмежені. Кожна точка на кривій виробничих можливостей показує максимальний обсяг виробництва будь-яких двох продуктів при досягненні повної зайнятості та повного обсягу виробництва. Саме тому, необхідно вибирати, які товари і послуги виробляти, а від яких відмовитися.

Економічна система - сукупність економічних відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, спрямовані на регулювання економічної діяльності відповідно до мети суспільства. Вирішує три проблеми: що, як і для кого виробляти? Основними ланками (підсистемами) економічної системи є: продуктивні сили (засоби виробництва плюс робоча сила); виробничі відносини (відносини власності); господарський механізм (сукупність різних форм і методів управління господарською діяльністю на макрорівні).

Речовий фактор (засоби виробництва) - засіб оснащення трудової діяльності людини, примноження її продуктивної сили.

Особистий фактор (робоча сила) – безпосередній працівник, функція якого полягає у використанні своєї робочої сили в процесі праці як діяльності, спрямованої на зміну предметів і сил природи з метою задоволення своїх потреб.

Робоча сила – це сукупність фізичних та розумових здібностей людини, її здатність до праці.

Предмет праці — об'єкт, на який людина діє в процесі праці і який є матеріально - речовою основою майбутнього продукту (сировина, матеріали).

Засоби праці – річ, або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці, перетворюючи їх у таку форму, яка здатна задовольняти їх потреби (обладнання, устаткування).

В сучасних умовах до факторів виробництва відносять:

Технологію – особливий процес поєднання усіх факторів з метою досягнення конкретного кінцевого результату.

Науку – це специфічна форма людської діяльності, спрямована на отримання та систематизацію нових знань про природу, суспільство і мислення.

Інформацію – система збирання, обробки та систематизації різноманітних знань людини з метою використання їх у різних сферах життєдіяльності й насамперед в економічній сфері.

Підприємницькі здібності – особливий, специфічний фактор виробництва, що характеризує

діяльність людини стосовно поєднання та ефективного використання всіх інших факторів виробництва з метою створення благ та послуг.

Екологічний фактор виробництва – система спеціалізованих видів трудової діяльності та витрат, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, а також на його відтворення.

Моделі економічних систем:

1. Ринкова. Характерні риси: різноманітні форми власності при домінуванні приватної; панування товарно-грошових відносин; свобода підприємництва; конкурентний механізм господарювання; матеріальне стимулювання; вільне ціноутворення, що ґрунтується на взаємодії попиту і пропозиції; держава не втручається в перебіг економічних подій.

2. Адміністративно – командна. Характерні риси: монополія державної власності; відсутність конкуренції; директивне планування; неринкові господарські зв'язки; зрівняльний характер розподілу; хронічний дефіцит товарів і послуг; централізований розподіл всіх видів ресурсів та результатів виробництва.

3. Перехідна економіка – це особливий стан економічної системи на етапі її становлення (від еволюції до зрілого урівноваженого стану) і реформування (від еволюції до нової економічної системи, до нового урівноваженого стану). При цьому про перехідну економіку можна говорити, спираючись на різні класифікації економічних систем, тому що перехідна економіка – це проміжний стан економіки, період перетворення, трансформації.

4. Змішана. Характерні риси: різноманітність форм власності та господарювання; пріоритет приватної власності; конкурентний механізм; урядовий вплив на економіку; застосування менеджменту та маркетингу; посилення соціальної спрямованості розвитку економіки.

5. Традиційна – має місце в слаборозвинених країнах. Її риси: багатокладність економіки; значна частка натурального господарства; відстала техніка; бідність населення; визначальний вплив на господарське життя мають традиції, звичаї та культурні цінності.

Формаційний підхід до періодизації суспільного розвитку: первіснообщинний; рабовласницький; феодальний; капіталістичний; соціалістичний; комуністичний.

Тема 3. Товарне виробництво – основа ринкового господарства

1. Умови виникнення та типи товарного виробництва. Товар та його властивості.
2. Суть та функції грошей. Кредитні, «електронні» гроші.
3. Суть закону грошового обігу. Рівняння І. Фішера.
4. Інфляція: суть, причини виникнення, форми прояву та соціальні наслідки.
5. Закон вартості та його функції. Економічні теорії вартості.

Форма суспільного виробництва – певний спосіб організації господарської діяльності.

Товарне виробництво – тип господарювання, при якому продукти праці виробляються відокремленими господарюючими суб'єктами не для власних, а для суспільних потреб, які визначаються ринком. Причини виникнення товарного виробництва:

- 1) *суспільний поділ праці* – об'єктивна основа необхідності обміну результатами діяльності виробників, спеціалізація виробників на виготовленні продуктів або за певними видами діяльності;
- 2) *економічна відокремленість виробників* – самостійність виробників, які вирішують що, де і як виробляти і на яких умовах здійснювати обмін.

Основні риси товарного виробництва:

- відкрита економічна форма господарства;
- між виробниками складаються опосередковані зв'язки, тобто через обмін продуктами своєї праці як товарами;
- товаровиробники економічно вільні у виборі товарів і партнерів; - функціонує на засадах властивих йому економічних законів (закону вартості, попиту і пропозиції, конкуренції, грошового обігу).

Типи товарного виробництва:

1) *просте товарне виробництво* – дрібне виробництво індивідуальних самостійних ремісників, селян, що працюють на ринок;

2) *розвинуте товарне виробництво (підприємницьке)* – засноване на великій приватній власності.

Особливості простого товарного виробництва: базується на особистій праці виробника і приватній власності на засоби виробництва; розміри підприємств і обсяг вироблених товарів незначні; суспільний характер виробництва виявляється через взаємні зв'язки між товаровиробниками; має обмежений характер, оскільки частина продуктів йде на задоволення особистих потреб, а частина - на ринок; кінцева мета – задоволення особистих потреб товаровиробника.

Особливості розвинутого товарного виробництва: базується на найманій праці; великі масштаби виробництва; суспільний характер виробництва виявляється через кооперацію праці; товарні відносини носять загальний характер; мета виробництва – одержання прибутку власниками засобів виробництва.

Товарне виробництво є основою ринкового господарства.

Товар – економічне благо, що задовольняє певну потребу людини і використовується для обміну.

Класифікація товарів за різними ознаками: 1) *матеріальні* – тривалого використання, короткострокового використання; 2) *нематеріальні* (послуги); 3) *широкого вжитку*; 4) *виробничого використання*.

Властивості товару:

- *споживча вартість* – здатність товару задовольняти будь-яку потребу людини;
- *мінова вартість* – певне кількісне співвідношення (пропорції), в якій споживчі вартості одного роду обмінюються на споживчі вартості іншого роду.
- *вартість* – втілена в товарі суспільна праця виробника.

Корисність – поняття суб'єктивне, індивідуальне для кожної людини; показує ступінь задоволення, яку отримує конкретна людина від споживання того чи іншого товару або послуги.

Гроші - товар особливого роду, що служить загальним еквівалентом для усіх інших товарів. Вони виконують п'ять функцій:

1) *міра вартості* - полягає у здатності грошей як загального еквівалента вимірювати вартість усіх інших товарів, надаючи їй форму ціни;

2) *засіб обігу* - виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг;

- 3) *засіб платежу* - полягає в обслуговуванні грошима погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин;
- 4) *утворення скарбу* - виконують ті гроші, які виходять з обігу, тимчасово переривають свій рух, нагромаджуються;
- 5) *світові гроші* - полягає в обслуговуванні грошима міждержавних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами.

Грошова система – форма організації грошового обігу, яка історично склалася в країні й законодавчо закріплена державою. Елементи грошової системи: назва національної грошової одиниці; вид грошових знаків; порядок грошової емісії; встановлення курсу національної валюти і порядок її обміну на іноземну; наявність державних фінансових інститутів, які здійснюють регулювання грошового обігу в країні.

Паперові гроші - грошові знаки, замітники повноцінних грошей, оголошені урядом як обов'язковий до приймання засіб обігу та законний засіб платежу за борги. У зв'язку з функціями грошей як засобу обігу та платежу виникають кредитні гроші - векселі, банкноти, чеки, електронні гроші, кредитні картки.

Вексель - боргове зобов'язання, яке видається при купівлі товару в кредит. Боржник зобов'язаний оплатити свій вексель, виданий кредитором у строго визначений термін.

Банкнота - кредитні знаки грошей, які випускаються емісійними банками. Це безстрокові зобов'язання і підлягають оплаті в будь-який час.

Чек - письмовий наказ власника поточного рахунку банку про виплату зазначеної суми тому, хто отримав чек або про переведення цієї суми на його рахунок.

Електронні гроші – банківська система переказу грошових засобів за допомогою комп'ютерної техніки та засобів зв'язку, які замінюють паперові гроші та інші грошові документи при безготівкових розрахунках.

Кредитна картка – іменний платіжно - розрахунковий документ, який засвідчує особу власника рахунку в банку і надає йому право на придбання товарів і послуг у кредит без оплати готівкою. Рівняння І.Фішера - монетарне рівняння для визначення кількості грошей.

$$M \cdot V = P \cdot Q,$$

де M - пропозиція грошей , V- швидкість обігу грошей , P- рівень цін товарів , Q- обсяг виробництва товарів і послуг.

Інфляція – переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових грошей, що веде до їх знецінення (зниження купівельної спроможності) та зростання загального рівня цін в країні. Розрізняють такі типи інфляції:

1. *За темпами зростання цін*: повзуча (до 10 %% на рік), галопуюча (2-3 цифрове значення на рік), гіперінфляція;
2. *За джерелами утворення* – інфляцію попиту (надлишок платіжних засобів в обігу створює дефіцит пропозиції); інфляцію пропозиції (внаслідок підвищення витрат виробництва);
3. *За ступенем прогнозування* – очікувана (можна спрогнозувати), неочікувана (раптовий стрибок цін);

4. За характером прояву – відкрита (розвивається вільно і не регулюється), прихована (державна вживає заходи, спрямовані на стримування цін).

Внутрішні причини інфляції: зростання державного боргу і дефіциту державного бюджету; надмірна емісія паперових грошей; порушення пропорцій відтворення між виробництвом і споживанням, грошовою масою і сумою товарних цін; мілітаризація економіки; монополія великих фірм; випередження темпів зростання заробітної плати порівняно з темпами зростання продуктивності праці.

Зовнішні фактори інфляції – інтернаціоналізація господарства, структурні світові кризи (енергетична, фінансова, продовольча).

Методи подолання інфляції:

- нуліфікація – процес анулювання старих паперових знаків, проведення грошової реформи.
- девальвація (ревальвація) – пониження / підвищення курсу паперових грошей по відношенню до іноземної валюти.
- ревалоризація – процес відновлення до інфляційної вартості паперових грошей шляхом вилучення з обігу надлишкових грошей.

Антиінфляційна політика включає: скорочення дефіциту бюджету, скорочення ставок податків, стимулювання середнього й малого бізнесу, регулювання валютного курсу, структурну перебудову економіки, роздержавлення і приватизацію.

Антиінфляційна політика має два види:

- *адаптивна політика*, яка проявляється у пристосуванні до умов інфляції, у пом'якшенні її негативних наслідків, поступовому зниженні темпів зростання грошової маси;
- *активна політика* (шокова терапія) – базується на різкому скороченні темпів зростання грошової маси, особливо прийнятна в умовах гіперінфляції.

Соціальні наслідки:

- 1) зниження життєвого рівня усіх верств населення;
- 2) знецінення грошових заощаджень населення в банках та інших паперових активів;
- 3) посилення соціальної диференціації населення і напруги в суспільстві;
- 4) зменшення обсягу інвестицій.

Вартість - як економічна категорія виражає відносини між товаровиробниками з приводу затрат їхньої праці на виробництво продуктів, якими вони обмінюються як товарами. Величина вартості визначається суспільно необхідними затратами праці й вимірюється суспільно необхідним робочим часом. Величина вартості товару змінюється прямо пропорційно кількості і обернено пропорційно продуктивній силі праці.

Закон вартості – закон функціонування і розвитку товарного виробництва. Він регулює зв'язки між товаровиробниками, а також розподіляє і стимулює суспільну працю. Відповідно до цього виробництво і обмін товарів відбувається на основі їх вартості, тобто як обмін еквівалентів. Закон вартості діє через відхилення цін від вартості.

Функції закону вартості:

- 1) регулює пропорції суспільного виробництва (капіталів і робочої сили між окремими галузями виробництва);
- 2) стимулює розвиток продуктивних сил;

3) обумовлює диференціацію товаровиробників (збагачення одних і банкрутство інших).

Альтернативні теорії вартості:

1) *Теорія трудової вартості* (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс) оцінює вартість товарів залежно від затрат суспільно необхідної праці на їхнє виробництво.

2) *Теорія факторів (витрат) виробництва* (Ж.-Б. Сей, Ф. Бастіа) визначає вартість товарів за витратами на їхнє виробництво (праці, землі, капіталу).

3) *Теорія попиту і пропозиції* – (Л. Вальрас, К. Менгер) визначає вартість товарів за співвідношенням попиту і пропозиції на них у процесі обміну.

4) *Теорія граничної корисності* (Л. Кларк, Е. Бем-Баверк) визначає вартість товарів ступенем корисності останньої одиниці певного блага для споживача. Гранична корисність – додаткова корисність, яку отримує споживач від додаткової одиниці товару чи послуги.

Тема 4. Форми та відносини власності.

1. Власність як економічна категорія.

2. Форми власності.

3. Методи приватизації в Україні.

Власність - складна і багатогранна категорія, яка виражає всю сукупність суспільних відносин-економічних, соціальних, правових, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо. Вона займає центральне місце в економічній системі, оскільки зумовлює спосіб поєднання робітника із засобами виробництва, мету функціонування і розвитку економічної системи, визначає соціальну і політичну структуру суспільства, характер стимулів трудової діяльності і спосіб розподілу результатів праці. Виражаючи найглибинніші зв'язки і взаємозалежності, власність, таким чином, розкриває сутність соціально-економічного буття суспільства.

Спочатку власність розглядалась як відношення людини до речі, тобто як фізична наявність цієї речі у людини і можливість її використання. Однак із розвитком суспільства та накопиченням наукових знань уявлення про власність змінювалось, ставало обсяговішим і змістовнішим. Речі самі по собі не власність, так само як золото чи срібло за своєю природою не є грошима. Вони перетворилися в гроші лише за певних економічних відносин. Це стосується і власності. Головною її характеристикою є не річ і не відношення людей до речей, а те, **ким і як** привласнюється річ, як таке привласнення зачіпає інтереси інших людей. Певна річ стає власністю, тобто економічною категорією, лише тоді, коли з приводу її привласнення люди вступають між собою в певні економічні відносини. Відповідно, власність виражає відносини між людьми з приводу привласнення речей. Соціально-економічна сутність власності розкривається і реалізується не в системі зв'язків "людина - річ", а в площині взаємодії "людина - людина" з приводу привласнення об'єктів власності.

Привласнення - процес, що виникає у результаті поєднання об'єкта і суб'єкта привласнення, тобто це конкретно-суспільний спосіб оволодіння річчю. Воно означає відношення суб'єкта до певних речей як до власних. Привласнення формує і виражає конкретну рису тієї або іншої форми власності та її видів. Відносини привласнення охоплюють всі сфери відтворювального процесу - від виробництва до споживання. Вихідним моментом привласнення є сфера виробництва. Саме тут

створюється об'єкт власності і його вартість. Кому належать засоби виробництва, той і привласнює результат виробництва. Після цього процес привласнення продовжується через сфери розподілу і обміну, які виступають як вторинна і третинна форми привласнення. Головним об'єктом привласнення в економічній системі, який визначає її соціально-економічну форму, цілі й інтереси є - *привласнення засобів виробництва і його результатів.*

Власність - це сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення засобів виробництва та його результатів. Категорія «**привласнення**» породжує свій антипод – категорію «**відчуження**».

Відчуження - це позбавлення суб'єкта права на володіння, користування і розпорядження тим чи іншим об'єктом власності. Отже, процес привласнення і відчуження - це дві діалектичні сторони сутності відносин власності. Суперечність в системі "привласнення - відчуження" є внутрішнім джерелом саморозвитку відносин власності. Саме в цьому полягає могутній позитивний заряд цього діалектичного зв'язку.

Відносини власності утворюють певну систему, що містить у собі три види відносин

- *відносини з приводу привласнення об'єктів власності;*
- *-відносини з приводу економічних форм реалізації об'єктів власності (тобто одержання від них доходу);*
- *відносини з приводу господарського використання об'єктів власності.*

Відносини власності виявляються через **суб'єкти** та об'єкти власності.

Об'єкти власності- це все те, що можна привласнити чи відчужити:

- засоби виробництва в усіх галузях національного господарства;
- нерухомість (будинки і споруди, відокремлені водні об'єкти, багаторічні насадження тощо);
- природні ресурси (земля, її надра, ліси, води тощо);
- предмети особистого споживання та домашнього вжитку;
- гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та вироби з них;
- інтелектуальна власність, тобто духовно-інтелектуальні, інформаційні ресурси та продукти (твори літератури і мистецтва, досягнення науки і техніки, відкриття винаходи, ноу-хау, інформація, комп'ютерні програми, технології тощо);
- культурні та історичні цінності;
- робоча сила.

Суб'єкти власності - це персоніфіковані носії відносин власності:

- окрема особа (індивідуум) - людина як носій майнових і немайнових прав та обов'язків;
- юридичні особи - організації, підприємства, установи, об'єднання осіб усіх організаційно-правових форм;
- держава в особі органів державного управління, муніципалітети (органи місцевого управління та самоврядування);
- декілька держав.

Власність має і правовий аспект, виступаючи як юридична категорія. Юридичний аспект власності реалізується через **право власності**.

Право власності - це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення й використання об'єктів власності.

Право власності визначається ще з часів римського права трьома основними правочинностями - володіння, користування і розпорядження. Це так звана тріада власності

Відповідно, повна реалізація прав власності можлива лише за наявності і взаємозв'язку відносин володіння, користування й розпорядження. Суб'єкти, які тимчасово отримують право на володіння і користування чужою власністю (наприклад, орендар) без права на розпорядження, не є повними власниками.

У сучасній економічній науці й господарській практиці розвинутих країн Заходу застосовується ширша і більш деталізована система прав власності. Так, англійським юристом представником інституціоналізму А. Оноре запропонована система прав власності, яка складається з 10 елементів.

1. Право володіння. 2. Право користування. 3. Право управління. 4. Право на дохід (право на володіння результатами використання благ). 5. Право на капітальну вартість (право на використання, відчуження, зміну чи знищення блага). 6. Право на безпеку (право на захист від експропріації або від пошкодження в навколишньому середовищі). 7. Право на передачу благ у спадок. 8. Право на безстроковість володіння благом. 9. Заборона на використання шкідливим способом. 10. Право на відповідальність (можливість стягнення блага на сплату боргу).

Отже, між власністю як економічною і як юридичною категоріями є тісний взаємозв'язок. Власність як *економічна категорія* виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності й перш за все засобів виробництва та його результатів.

Власність як *юридинна категорія* відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними особами з приводу володіння, користування й розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм. Таким чином, власність характеризує діалектичний взаємозв'язок економічних та юридичних відносин, у якому економічні відносини власності є первинними, базисними, а юридичні - вторинними, похідними, оскільки зумовлюються економічними відносинами.

Приватна власність - це такий тип власності, коли виключне право на володіння, користування і розпорядження об'єктом власності та отримання доходу належить приватній (фізичній чи юридичній) особі. Приватний тип власності виступає як сукупність *індивідуально-трудової, сімейної, індивідуальної з використанням найманої праці, партнерської і корпоративної форм власності*.

Приватна власність в усіх її формах є потужним фактором розвитку суспільства, оскільки стимулює у власника підприємницьку ініціативу, інтерес до збільшення особистого, а отже, й суспільного багатства, надає йому економічну свободу вибору, певний статус у суспільстві, самоповагу, право успадкування, утворює реальну майнову відповідальність тощо.

Індивідуально - трудова власність характеризується тим, що фізична особа в підприємницькій діяльності одночасно використовує власні засоби виробництва і свою робочу силу. Якщо в господарстві використовується праця членів сім'ї, така власність має вигляд сімейної трудової власності (наприклад, фермерське сімейне господарство). Індивідуальний приватний власник може використовувати в господарстві й працю найманого робітника (постійно чи на сезонних роботах).

Партнерська власність є об'єднанням капіталів або майна кількох фізичних чи юридичних осіб. З метою здійснення спільної підприємницької діяльності кожний учасник партнерського підприємства зберігає свою частку внесеного ним капіталу чи майна у партнерській власності.

Корпоративна (акціонерна) власність - це капітал" утворений завдяки випуску і продажу акцій. Об'єктом власності акціонерного товариства, крім капіталу, створеного за рахунок продажу акцій, є також інше майно, придбане в результаті господарської діяльності.

Закон України „Про власність" від 1994 року декларує 4 форми власності в Україні

- індивідуальна (особиста і приватна);
- колективна;
- державна;
- власність іноземних держав, спільних підприємств, іноземних громадян.
- власність іноземних юридичних осіб;
- власність іноземних держав та міжнародних організацій для здійснення дипломатичних місій

Роздержавлення це поняття, що відображає цілий комплекс відносин щодо передачі державної власності в інші форми. Для ефективного роздержавлення повинні бути вирішені такі проблеми:

- подолання соціально-економічної монополії держави;
- забезпечення альтернативності трудових відносин замість безальтернативного державного найму;
- перехід до багатоканальних формувань економічного регулювання;
- утворення соціальних гарантій і соціального захисту трудящих.

Приватизація це лише етап роздержавлення, який передбачає пе-редання працівникам символу власності на частину засобів виробництва або продаж їх у приватну власність.

Роздержавлення може проходити такими шляхами:

- передача державних підприємств у власність колективу;
- розподіл державної власності чи певної її частини між усіма членами суспільства;
- продаж державного майна громадянам і недержавним юридичним особам.

Способи приватизації:

- викуп об'єктів малої приватизації це спосіб, за яким власником об'єкта стає товариство покупців, створене його працівниками. Цей спосіб приватизації не передбачає конкуренції серед працівників;
- викуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом продукції це спосіб приватизації, за яким власником об'єкту стає товариство покупців, яке запропонувало план, альтернативний тому, який розробила комісія з приватизації;
- викуп державного майна, зданого в оренду, це спосіб, за яким власником майна стає орендар відповідно до договору оренди;
- продаж на аукціоні та за контрактом (конкурсом) це спосіб, за яким власником майна стає покупець, який на аукціоні запропонував максимальну ціну або на конкурсі найкращі умови для подальшої експлуатації об'єкта, а за рівних умов найбільшу ціну;
- продаж акцій відкритих акціонерних товариств це спосіб, за яким власниками акцій державних підприємств, перетворених на ВАТ на конкурсних засадах, стають ті покупці, які запропонували найбільшу ціну за найбільшу кількість акцій після реалізації частини їх на пільгових умовах.

Тема 5. Ринкова організація: зміст та структура.

1. Суть та функції ринку.
2. Структура та інфраструктура ринку.
3. Поняття товарної та фондової біржі.
4. Види випуску цінних паперів в Україні.

Ринок - сукупність економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної системи (виробниками і споживачами, продавцями і покупцями) з приводу обміну результатами і факторами виробництва, це відпрацьований механізм об'єктивної координації покупців і продавців.

Умови розвитку та ефективного функціонування ринку:

- наявність множини форм власності (в т.ч. приватної);
- їх рівність перед законом і однакова захищеність;
- свобода підприємництва;
- свобода власника ресурсів розпоряджатися ними, а споживача – власника грошей купувати
- необхідні йому товари (послуги);
- комерційний характер їхньої взаємодії;
- конкуренція;
- розвинута структура та інфраструктура;
- формування цін на основі попиту і пропозиції;
- створення надійної та ефективної системи правового захисту ринку.

У формуванні ринку виділяють наступні **етапи**:

- *класичний вільний ринок* (до середини XIX ст.), в якому держава не втручалася в економіку, лише стежила за тим, щоб усі, хто має самостійне джерело доходів, ретельно сплачували податки до державної казни;
- *регульований ринок* (середина XIX – 50-ті роки XX ст.) характеризувався втручанням держави в економічне життя суспільства з метою обмеження свавілля монополій та захисту конкурентного середовища;
- *соціально орієнтований ринок*, у якому, крім механізмів регулювання, держава бере на себе виконання функції соціального захисту населення.

Функції ринку:

- 1) *Регулююча* – регулює всі економічні процеси – виробництво, обмін, розподіл та споживання, визначаючи пропорції та напрямки розподілу економічних ресурсів на мікро - та макрорівні за рахунок розширення або звуження попиту та пропозиції.
- 2) *Розподільча* - доходи виробників і споживачів диференціюються через ціни, зумовлюючи соціальне розшарування населення.
- 3) *Інформативна* - через ціни надає інформацію виробникові, торговцеві, споживачеві про те, що вигідно виробляти та купувати, а що – ні, скільки чого треба виробляти, на які верстви населення треба орієнтуватися.
- 4) *Інтеграційна* - об'єднує і сприяє формуванню єдиного економічного простору як в межах окремої держави, так і в межах світової економіки.
- 5) *Алокаційна* - забезпечує виробництво оптимальної комбінації товарів та послуг за допомогою найбільш ефективної комбінації ресурсів.

б) *Сануюча* – через конкуренцію очищає економічне середовище від неконкурентоспроможних господарств та підтримує найефективніші.

Структура ринку - поділ ринку, класифікують за різними критеріями, найважливішими з яких є наступні:

1) *за економічним призначенням* виділяють: – ринок робочої сили; – фінансовий ринок (ринок позичкових капіталів); – ринок засобів виробництва; – споживчий ринок; – ринок послуг; – ринок технологій; – ринок духовних благ.

2) *за об'єктами обміну*: а) ринок ресурсів, який набуває форм: – ринку праці; – ринку капіталу; – ринку землі та нерухомості; б) товарний ринок, який набуває форм: – ринку споживчих товарів; – ринку послуг; – ринку науково-технічних розробок та інформації; в) фінансовий ринок, що набуває форм: – грошового ринку; – ринку цінних паперів; – валютного ринку.

3) *за географічним положенням* розрізняють: – місцевий; – регіональний; – національний; – світовий.

4) *залежно від умов, в яких діють господарюючі суб'єкти*:

- вільний ринок (багато продавців, багато покупців, товари однорідні, вхід та вихід на ринок вільний, інформація доступна);
- монополізований (олігополія, монополія: один продавець або їх обмежена кількість, багато покупців, доступ на ринок та до інформації обмежений);
- монополістична конкуренція (відносно велика кількість продавців, диференціація товару, вільні вхід на ринок та вихід);
- регульований (державна законодавча обмежує економічну свободу окремих господарюючих суб'єктів, формуючи та захищаючи конкурентне середовище).

5) *за галузями* розрізняють: автомобільний, зерновий і тому подібне.

6) *за характером продаж*: оптовий та роздрібний.

7) *стосовно відповідності чинному законодавству*: – легальний (дозволений законом і відкритий для оподаткування); – тіньовий (не зареєстрований, ухиляння від сплати податків).

Інфраструктура ринку - система державних, приватних і громадських інститутів (організацій і установ) і технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їхню ефективну взаємодію (банки, біржі, торгові дома, податкові інспекції, ярмарки, аукціони та ін.). Функції інфраструктури: просування товарів до споживача; забезпечення зворотного зв'язку між виробництвом і споживанням; перерозподіл ресурсів між галузями та всередині них; акумуляція тимчасово вільних грошових коштів та розподіл їх між галузями, підприємцями; регулювання грошового обігу.

Цінні папери - грошові документи, що визначають взаємовідносини між особою, яка випустила ці документи, та їх власником і передбачають виплату доходу у вигляді дивіденду або проценту. До цінних паперів в Україні відносяться: акції, облігації, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, векселі та приватизаційні цінні папери.

Акція - засвідчує внесення певного паю в статутний фонд акціонерного товариства. Дає право його власникові на одержання прибутку у вигляді дивіденду, на участь в управлінні акціонерним товариством та в розподілі майна при його ліквідації (випускаються іменні, на пред'явника, привілейовані). Дивіденд - частина прибутку акціонерного товариства, яка розподіляється серед

акціонерів пропорційно їх вкладеному капіталу. Курс акцій – ціна, за якою акція продається на ринку. Він перебуває у прямій залежності від дивіденду, одержуваного за акцію, і у зворотній залежності від норми позичкового проценту.

Облігація - засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість у передбачений строк з виплатою проценту (випускаються внутрішніх державних і місцевих позик, облігації підприємства).

Казначейські зобов'язання - засвідчують внесення їх власником коштів до бюджету та право на отримання фіксованого доходу (випускаються короткострокові - до року, середньострокові - від 1 до 5, довгострокові від - 5 до 10 років).

Ощадний сертифікат - письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому.

Приватизаційні цінні папери - приватизаційні майнові сертифікати, житлові чеки та земельні. Це - види державних цінних паперів, що засвідчують право їхнього власника на безоплатне одержання в процесі приватизації частини майна державних підприємств, державного житлового фонду та земельного фонду.

Фондова біржа – організований ринок цінних паперів, що виконує функцію мобілізації грошових засобів для довгострокових інвестицій в економіку та для фінансування державних програм. Є некомерційною організацією, не переслідує мети одержання прибутку, діє на принципі самоокупності, не виплачує доходів від своєї діяльності членам біржі. Емітентами цінних паперів можуть бути юридичні особи, держава, державні органи, органи місцевої адміністрації, підприємства, іноземні юридичні особи. Інвесторами є громадяни або юридичні особи, які купують від свого імені та за свої власні кошти цінні папери.

Товарна біржа - це асоціація юридичних і фізичних осіб, що здійснює оптові торговельні операції за стандартами, зразками за цінами, що складаються на умовах вільної конкуренції.

Функції товарних бірж:

- збалансування попиту і пропозиції через процедуру відкритої купівлі-продажу;
- упорядкування та уніфікація ринку товарних і сировинних ресурсів;
- стимулювання розвитку ринку;
- економічний індикатор.

Крім зазначених двох бірж існують ще такі їх види, як біржа праці, валютна біржа та фрахтова біржа. Посередниками на біржах виступають брокери і дилери.

Тема 6. Ціна і ринкова рівновага

1. Закон попиту та його графічне зображення. Фактори, що впливають на зміну в попиті.
2. Закон пропозиції та його графічне зображення. Фактори, що впливають на зміну пропозиції.
3. Механізм встановлення ринкової рівноваги. Рівноважна ціна.
4. Поняття еластичності попиту і пропозиції.

Попит – кількість товару (послуг), яку бажають і спроможні (платоспроможний попит) купити споживачі за певну ціну в одиницю часу.

Закон попиту. Обсяг попиту знаходиться в оберненій залежності від зміни рівня ціни при сталості усіх інших чинників. Чим вища ціна товару, тим менше на нього попит, і навпаки. Про дію цього закону свідчить, по-перше, те, що низькі ціни посилюють у споживача бажання купувати товари, практика розпродажу товарів за зниженими цінами. По-друге, оскільки споживання підлягає дії принципу знижувальної граничної корисності (покупець товару отримує менше задоволення або корисності від кожної наступної одиниці продукції*), то споживачі купують додаткові одиниці продукту лише за умови, що його ціна знижується. По-третє, підтвердженням цього є ефект доходу та ефект заміщення.

Графічне зображення даної функції називають кривою попиту (лінія D), де

(Q) - обсяг попиту, (P) рівень цін. Попит – функція від ціни. $Q = f(P)$

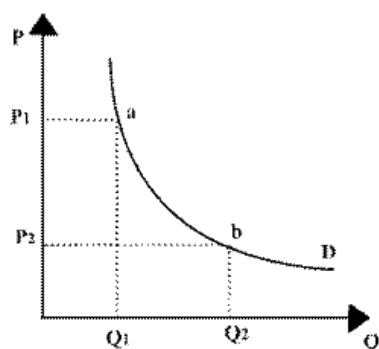

Рис.1. Графічне зображення закону попиту

Нецінові чинники (фактори), що впливають на зміну в попиті:

- величина доходів;
- ціни на взаємодоповнюючі (товар – комплімент) та взаємозамінні (товар – субститут);
- індивідуальні смаки (мода);
- очікування споживачів;
- кліматичні умови.

Пропозиція – кількість товару, яку продавці готові продати за певну ціну в одиницю часу.

Закон пропозиції. Обсяг пропозиції прямо залежить від зміни рівня ціни при незмінності усіх інших факторів. Чим вище ціна, тим більша пропозиція, і навпаки. Графічне зображення даної функції називають кривою пропозиції (лінія S), де (Q) - обсяг пропозиції, (P)- рівень цін.

Пропозиція – функція від ціни. $Q = f(P)$

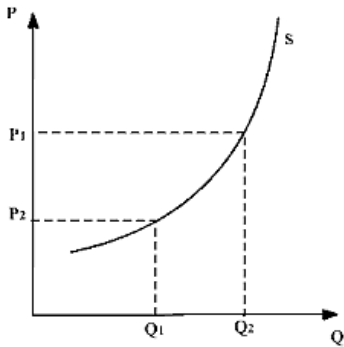

Рис. 2. Графічне зображення закону пропозиції.

Фактори, що впливають на зміну в пропозиції:

- зміна цін на ресурси;
- технологія; податки і дотації;
- зміна мети виробництва;
- очікування виробників.

Зміни в пропозиції, зумовлені неціновими чинниками, змінюють положення кривої попиту, зсуваючи її праворуч або ліворуч. Рух по кривій (S) відображає зміну обсягу попиту під впливом ціни.

Рівноважна ціна – ціна, при якій інтереси покупців і продавців задовольняються, балансуються.

Рівноважна ціна – ціна, за якої внаслідок дії конкурентних сил продавці пропонують стільки товарів, скільки покупці готові їх купити. Якщо ціна підніметься вище рівноважного рівня, то на ринку відбудуться такі зміни: обсяг попиту зменшиться, а пропозиція зросте. Утвориться надлишок товару. Якщо ціна опуститься нижче рівноважного рівня, то попит зросте, а пропозиція зменшиться, що призведе до дефіциту товарів на ринку. Для відновлення рівноваги в першому випадку ціна повинна знизитись, а у другому випадку – зрости і повернутися до рівноважного рівня.

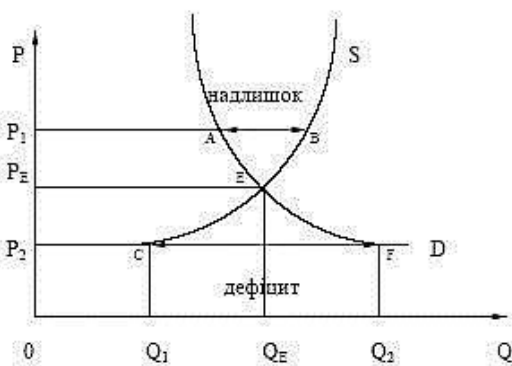

Рис. 3. Графічне зображення рівноважної ціни

Цінова еластичність попиту і пропозиції показує міру залежності попиту чи пропозиції від ціни, відображає ступінь зміни обсягу попиту чи пропозиції під впливом зміни ціни. Ступінь цінової еластичності попиту чи пропозиції визначається коефіцієнтом еластичності – відношення

відсоткової зміни величини попиту (пропозиції) до відсоткової зміни ціни. $E_{d,s}$ = зміна величини попиту (пропозиції), зміна ціни

Якщо $E_{d,s} > 1$ - попит чи пропозиція є еластичними, тобто, зміна ціни на 1 % викликає зміну обсягу попиту (пропозиції), яка перевищує 1 %. Якщо $E_{d,s} < 1$ - попит чи пропозиція є нееластичними, коли зміна ціни на 1 % зумовлює зміну обсягу попиту (пропозиції) меншою мірою.

Фактори, що впливають на цінову еластичність попиту:

- наявність і доступність товарів – субститутів;
- значимість товарів – компліментів у загальній структурі споживання;
- кількість замінників товару;
- фактор часу.

Тема 7. Монополія та конкуренція.

1. Монополія, її суть, причини виникнення та форми.
2. Конкуренція як економічна категорія. Функції конкурентної боротьби.
3. Види ринкової конкуренції:
 - А) досконала
 - Б) недосконала (монополістична, олігополістична);
 - В) цінова та нецінова;
 - Г) неекономічна;
 - Д) внутрішньогалузева, міжгалузева
4. Антимонопольна політика держави.

Монополія - ринок, який має лише одного продавця і багато покупців.

Монополізація – економічний результат концентрації та централізації виробництва і капіталу.

Концентрація виробництва – зосередження засобів виробництва, працівників і обсягів виробництва на великих підприємствах.

Централізація капіталу – збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання або злиття раніше самостійних капіталів.

Монопсонія – ринок, монополізований одним покупцем.

Види монополій : закрита, відкрита , природна, чиста.

Закрита – галузь, захищена від конкурентів за допомогою юридичних обмежень (патентний захист, авторські права, ліцензії).

Відкрита – одна фірма стає єдиним постачальником товару, але не має спеціального захисту від конкурентів (нові товари).

Природна – галузь, у якій довготермінові середні витрати виробництва досягають мінімуму лише тоді, коли одна фірма обслуговує весь ринок. Вона ґрунтується на економії від масштабів виробництва (енергетика, залізниця, телекомунікації).

Чиста - утворюється там, де діє лише один продавець і немає реальних альтернатив – не існує товарів – субститутів, що виробляються, він є однорідний і унікальний. Чистий монополіст має абсолютну ринкову владу, його здатність впливати на ціну обмежує тільки попит споживачів, тому

фірма – монополіст встановлює ціну на ринку. Розрізняють: монополію окремого підприємства; монополію, як змову; монополію, що ґрунтується на диференціації продукту.

Негативні наслідки монополізації: 1) монопольні ціни відхиляються від ринкових, створюючи додаткові джерела прибутку для фірм –лідерів; 2) послабивши тиск конкуренції, створює передумови для утримання «ноу – хау»; 3) деформує структуру економіки, застосовуючи механізм тиску, придушує галузі, що мали б розвиватися більшими темпами; 4) обмежує дію ринкового механізму попиту і пропозиції, що веде до диспропорції суспільного відтворення і поглиблення суперечностей ринкового господарства.

Конкуренція - форма економічних відносин між суб'єктами ринкового господарства, в яких виражається суперництво за найбільш вигідні умови виробництва, продажу і купівлі товару та отримання найвищих прибутків. Конкурентність ринку визначається тими межами, в рамках яких окремі фірми здатні здійснювати вплив на умови реалізації (на ціни). Чим менше окремі фірми впливають на ринок, тим більше конкурентним вважається ринок.

Функції конкуренції:

- 1) регулювання – підприємці спрямовують капітал в ті галузі, де можливий найвищий прибуток;
- 2) мотивації – ті, хто виготовляють продукцію з меншими виробничими витратами, одержують винагороду у вигляді прибутку;
- 3) розподілу – активізує стимули до вищої продуктивності, дозволяє розподіляти прибуток серед підприємств і домашніх господарств відповідно до їхнього ефективного внеску;
- 4) контролю – обмежує і контролює економічну силу кожного підприємства.

Види конкуренції: досконала, недосконала (монополістична, олігополія), цінова, нецінова, нечесна, внутрішньогалузева, міжгалузева.

Конкуренція вільна (досконала) - відповідає такій моделі ринкових відносин, коли є велика кількість підприємств, які пропонують стандартизовану, однорідну продукцію. Частка кожної фірми в загальному обсязі виробництва галузі є незначною і тому жодна з них не може впливати на рівень ринкової ціни; вільний доступ до ринку нових учасників і вільний вихід з нього. Недосконала - представлена двома формами: монополістичною конкуренцією та олігополією, тобто вона виникає в сучасних умовах, коли товари на ринках пропонуються обмеженим числом фірм.

Монополістична конкуренція - така модель ринку, за якої відносно велика кількість невеликих виробників пропонують подібну, але не ідентичну продукцію. Продукт кожного продавця є диференційованим. Диференціація продукту означає, що товар не є стандартизованим і має відмінності (ринки одягу, пральних порошків, взуття). Обсяги кожного продавця відносно невеликі, тому фірма має обмежений контроль над ринковою ціною; можливий відносно легкий вступ до галузі нових виробників.

Олігополія - така модель ринку, яка характеризується обмеженою кількістю (3-8) великих, пануючих у ключових галузях виробництва підприємств, що виробляють як стандартизований (сталь, алюміній), так і диференційований товар (автомобілі, побутові електроприлади). Ціна встановлюється як результат нецінової конкурентної боротьби великих корпорацій; складність входження до галузі нових підприємств; існування стимулів до злиття, змов, спрямованих на усунення конкурентів.

Конкуренція цінова – головними методами боротьби з конкурентами є ціна (зменшення витрат виробництва, наукова організація праці, підвищення її продуктивності).

Конкуренція нецінова – використання будь-яких засобів, крім зниження цін, з метою залучення нових споживачів (використання реклами, надання додаткових послуг, упаковка, тара, поліпшення якості продукції).

Нечесна – діяльність, спрямована на одержання комерційної вигоди і забезпечення домінуючого становища на ринку, яка не виключає обман споживачів, партнерів, державних органів (використання товарного знака, поширення неправдивих відомостей, порушення законів, переманювання провідних спеціалістів конкурентів, дезінформація з боку виробника споживачів).

Внутрішньогалузева конкуренція - відбувається між виробниками однорідної продукції (галузі) або фірмами, що надають однакові послуги (банки, страхові компанії) і передбачає пошук джерел зниження індивідуальних витрат виробництва і таким чином шляхів зниження ринкової ціни.

Міжгалузева конкуренція - відбувається між виробниками різних галузей за найбільш вигідне застосування капіталів та більш високий рівень прибутку. Сприяє міжгалузевому переливанню капіталів і переміщенню ресурсів у більш прибуткові галузі і сфери виробництва. Форми міжгалузевої конкуренції: диверсифікація виробництва (урізноманітнення номенклатури виробів, здійснюється шляхом проникнення в галузь фірми – конкурента); вертикальна інтеграція (об'єднання капіталів різних, але технологічно залежних між собою галузей); конгломерація виробництва (об'єднання капіталів різних, зовсім технологічно не пов'язаних між собою, підприємств).

Тема 8. Поняття підприємництва та його принципи.

1. Сутність, принципи та функції підприємництва.
2. Форми підприємницької діяльності в Україні:
 - А) за формами власності;
 - Б) за сферою підприємницької діяльності;
 - В) за кількістю працюючих.
3. Суть та види господарських товариств в Україні.
4. Кругообіг фондів підприємства та їх структура.
5. Витрати підприємства та їх класифікація. Поняття собівартості.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність щодо виробництва продукції, виконання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку. **Підприємець** – особа, яка поєднує новаторські, комерційні й організаторські здібності, застосовує їх для пошуку і розвитку нових видів та методів виробництва, нових сфер використання капіталу, отримання нових благ та нових якостей.

Суб'єктами підприємництва можуть бути: громадяни України, інших держав, юридичні особи всіх форм власності.

Об'єкт підприємництва – певний вид діяльності (виробництво, торгівля, посередництво, операції з цінними паперами, інноваційна справа), що матеріалізується у вироблюваній продукції або благах, у вигляді послуг, інформації.

Підприємництво як тип господарської поведінки ґрунтується на:

- самостійності та незалежності стосовно вибору: що, як, для кого виробляти;
- повній відповідальності за прийняті рішення та їх наслідки;
- спрямуванні діяльності на досягнення комерційного успіху.

Підприємництво як економічна категорія виражає відносини і зв'язки, що складаються між суб'єктами, спрямовані на забезпечення такої комбінації економічних ресурсів, яка дає змогу досягати їм комерційного успіху, що виявляється у максимізації доходу та прагненні підірвати монополію своїх конкурентів. Як метод економічного мислення – властивий людям, здатним до підприємництва, які мають грамотні підходи щодо вирішення господарських проблем.

Принципи підприємництва:

- вільний вибір видів підприємницької діяльності;
- вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється;
- встановлення цін відповідно до закону;
- вільний найм підприємцем працівників;
- комерційний розрахунок та власний ризик;
- вільне розпорядження прибутком після сплати податків;
- самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Функції підприємництва:

- 1) інноваційна – генерування та реалізація нових ідей, здійснення техніко -економічних розробок, проектів;
- 2) організаційна – поєднання ресурсів виробництва в найоптимальніших пропорціях, контроль за їх використанням;
- 3) ресурсна – найефективніше використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів унаслідок застосування досягнень науки і техніки;
- 4) мотиваційна – формування мотиваційного механізму ефективного використання ресурсів, максимальне задоволення потреб споживача.

Підприємство – господарська ланка, якій властиві такі риси: наявність єдиного майна, необхідного для здійснення певного економічного процесу; певне місце у системі суспільного поділу праці (спеціалізація, кооперація, комбінування, інтеграція); технологічна зумовленість факторів виробництва; певне місце в соціумі.

Види підприємництва за формами власності та організації:

- 1) індивідуальне – засноване на приватній власності фізичної особи та її праці (фермери, ремісники) без постійного застосування найманої праці;
- 2) сімейне - ґрунтується на приватній власності громадян - членів однієї сім'ї з можливим використанням найманої робочої сили;
- 3) приватне (партнерське) – юридичні особи з обмеженою відповідальністю (малі підприємства, товариства, кооперативи), які використовують найману працю;
- 4) акціонерне – засноване на власності акціонерів – власників цінних паперів(фізичні та юридичні особи);

- 5) орендне – власність береться у користування на певний час за відповідну плату, що дає орендарю право бути власником результатів праці, доходів та розпоряджатися майном;
- 6) колективне – передбачає власність трудового колективу на майно, продукцію, доходи;
- 7) інноваційне – ґрунтується на інтелектуальній праці;
- 8) спільне – створюється об'єднанням майна різних власників.

Види підприємств за формою власності:

- 1) одноосібне володіння – підприємство, майно якого належить одному суб'єкту, що самостійно веде справу, одержує весь дохід і несе відповідальність за ризик від бізнесу;
- 2) партнерство (товариство) – форма організації, що ґрунтується на об'єднанні (пайовому) майна різних власників;
- 3) корпорація (акціонерне товариство) – юридична особа, що утворюється внаслідок об'єднання на пайових засадах капіталу своїх членів і належить до товариств з обмеженою відповідальністю;
- 4) державні підприємства – ґрунтуються на державній власності, яка має два рівні: – загальнодержавний і комунальний, відповідно до яких існують два види підприємств.

Види підприємств за кількістю працюючих та обсягом валового доходу: малі (кількість працюючих до 5 осіб), середні, великі.

Акціонерне товариство має статутний фонд (капітал), поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, які визначають частку їх власника в акціонерному капіталі. Акціонери несуть відповідальність по зобов'язаннях товариства в межах належних їм акцій. АТ бувають відкритого і закритого типу.

Товариство з обмеженою відповідальністю має статутний фонд, який утворюється вкладками учасників. Відповідальність по зобов'язаннях для учасників обмежується їх паями, а товариство відповідає за свої борги тим майном, яке є в його активі.

Повне товариство - основою його створення є договір учасників (громадян, підприємств), в якому визначається розмір і вид внесків. Учасники несуть необмежену і солідарну відповідальність по зобов'язаннях товариства (не лише своїм паєм, а й усім особистим майном).

Командитне товариство має дійсних членів і вкладників. Дійсні члени несуть відповідальність по зобов'язаннях товариства усім своїм майном (як учасники повного товариства), а вкладники - лише в межах їх власного паю (як учасники товариства з обмеженою відповідальністю).

В Україні відповідно до діючого законодавства підприємства можуть поєднуватися в:

- **асоціації** – договірні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу й комерційну діяльність кожного з її учасників;
- **корпорації** – договірні об'єднання, створені на основі об'єднання виробничих, наукових і комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;
- **консорціуми** – тимчасові статутні об'єднання промислового й банківського капіталу для досягнення загальної мети;
- **концерни** – статутні об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі й т.п. на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємств; об'єднання за галузевим, територіальним і іншим принципами;

– **фінансово-промислові групи (ФПГ)** – організаційна форма об'єднання більших промислових фірм із банківськими структурами, у яких кожний член-учасник самостійно вирішує власні завдання, але не зневажає при цьому інтересами групи.

Капітал підприємства - вартість, яка приносить додаткову вартість; ресурси тривалого використання (матеріальні, трудові, фінансові), які приносить його власнику регулярний дохід. Він існує у трьох функціональних формах: грошовій, виробничій, товарній

$G - T < 3B, PC$ - стадія 1 (грошовий капітал);

... B ... - стадія 2 (виробничий);

$T^* - G^*$ - стадія 3 (товарний капітал),

де G^* - авансовані гроші із приростом на величину прибутку.

Кругообіг капіталу – рух його через три стадії: обіг, виробництво і знову обіг, в якому він відповідно перетворюється з однієї функціональної форми на іншу, аж до повернення (з прирощенням) до початкової грошової форми.

Фонди (капітал) як економічна категорія відображають відносини, що складаються на рівні підприємства щодо використання ним в процесі виробництва товарів (надання послуг), відповідних ресурсів (матеріальних, грошових) з метою отримання прибутку (доходу).

Виробничі фонди (фізичний капітал) - будівлі, споруди, обладнання, сировина, виробничі запаси. Вони поділяються на основні та оборотні.

Основні виробничі фонди (основний капітал) - переносять свою вартість на готовий товар по частинах, поступово фізично та морально зношуються. За натуральною формою - засоби праці.

У процесі виробництва основні фонди поступово зношуються і втрачають свої корисні споживчі властивості. При цьому їхня вартість переноситься на створювані товари. Сума перенесеної вартості основних фондів, призначена для її наступного відшкодування і називається амортизаційним фондом. Частина амортизаційного фонду може використатися на потреби капітального ремонту, тобто часткового відновлення споживчих властивостей основних фондів.

Амортизація основних фондів – це процес поступового переносу вартості основних фондів на вироблений товар. Відрахування на заміщення вартості зношеної частини основних фондів називають амортизаційними. З них створюється фонд амортизації – засобу, призначеного на відновлення зношених основних фондів. Існують два види зношування: фізичне і моральне.

Моральне зношування основних фондів – це передчасна втрата основними фондами їхньої вартості або зменшення її. Є два види морального зношування. Перший вид морального зношування пов'язаний з підвищенням ефективності виробництва даного засобу праці, що призводить до його здешевлення, тобто машини, прилади й установки, аналогічні виробленим раніше стають дешевше. Другий вид морального зношування пов'язаний з появою якісно нових засобів праці, які мають більше високі конструктивні характеристики й експлуатаційні якості. Їхнє використання здешевлює вироблену продукцію або зовсім витісняє її з ринку. Технічні властивості наявних фондів у результаті цього не міняються, але вони втрачають свою споживчу вартість через конкуренцію з боку більш досконаліших засобів праці.

Оборотні виробничі фонди (оборотний капітал) - повністю споживаються за один виробничий цикл, переносять свою вартість на готовий товар цілком і повертається після реалізації продукту. За натуральною формою - предмети праці.

Фонди обігу - готова продукція, яка вже покинула стадію виробництва, і грошові кошти у касі, банку, на рахунках підприємства. Фонди обігу забезпечують процес реалізації товарів, а основні виробничі та оборотні виробничі фонди - процес виробництва товарів.

Економічні витрати - виплати, які фірма повинна зробити постачальникам ресурсів для власного виробництва товарів для того, щоб відволікти їх від використання у альтернативних виробництвах. Вони поділяються на зовнішні і внутрішні, постійні, змінні, альтернативні, граничні.

1. **Зовнішні (явні) витрати** - грошові виплати за ресурси самостійним (зовнішнім) постачальникам (витрати на сировину і матеріали, оплату праці, транспортні послуги, банківські проценти).

2. **Внутрішні (неявні) витрати** – витрати фірми на використання власних (неоплачуваних) ресурсів.

3. **Постійні витрати** – не залежать від зміни обсягу виробництва (затрати на утримання будівель, машин, обладнання, адміністративного апарату, страхові внески, орендна плата, банківський процент).

4. **Змінні витрати** - величина залежить від зміни обсягу виробництва (витрати на сировину, паливо, транспортні послуги, заробітну плату основних працівників).

5. **Сукупні (валові) витрати виробництва** - сума постійних та змінних витрат.

6. **Граничні витрати** - приріст витрат на виробництво ще однієї (додаткової) одиниці продукції.

7. **Альтернативні витрати** – вартість, яку можна отримати від використання ресурсів найбільш вигідним способом. Причина їх виникнення – обмеженість ресурсів та вибір їх використання фірмою.

Залежно від строку, упродовж якого можлива зміна економічних ресурсів розрізняють:

- витрати фірми в довгостроковому періоді (часовому інтервалі, достатньому для зміни всіх зайнятих ресурсів);
- витрати фірми в короткостроковому періоді (часовому інтервалі, протягом якого хоча б один вид ресурсів залишається незмінним).

Незворотні витрати – збитки, які відшкодовуються за рахунок прибутку – помилкові управлінські рішення, псування продукту чи ресурсу, крадіжки, усушка.

Собівартість - витрати виробництва на одиницю продукту у грошовій оцінці.

Склад витрат, які включають до собівартості, розглядається у двох площинах: **за елементами витрат** – характеризує загальний економічний стан підприємства, дозволяє визначити джерела перевитрат або економії і включає:

- матеріальні витрати,
- витрати на оплату праці персоналу,
- відрахування на соціальні потреби,
- амортизацію основних фондів,
- інші витрати.

За статтями калькуляції – дозволяє визначити вплив на величину собівартості різних чинників і включає: сировину та матеріали, напівфабрикати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні потреби, цехові витрати, інші виробничі витрати.

Тема 9. Розподіл доходів.

1. Дохід підприємства та його форми.
2. Джерела утворення та економічна роль прибутку. Показники ефективності підприємництва.
3. Заробітна плата: суть, функції, форми та системи.
4. Рівні оплати праці.
5. Ринок праці та проблеми зайнятості. Біржа праці.
6. Форми безробіття. Закон А. Оукена.

Дохід – у широкому розумінні – грошові та натуральні надходження до суб'єктів господарського життя; у вузькому – потік грошових надходжень в одиницю часу (годину, місяць, рік).

Доходи класифікуються за різними критеріями:

- 1) *за суб'єктом привласнення*: доходи населення, фірм, держави, суспільства (національний дохід);
- 2) *за джерелом надходження*: від трудової діяльності (заробітна плата, доходи працівників колективних підприємств, підприємців, підсобного господарства, індивідуальної діяльності); від власності: дивіденди від акцій, відсотки від паю, облігацій, банківських вкладів, орендна плата; доходи, що не пов'язані з оцінкою результатів діяльності (виплати при безробітті, інвалідам і непрацездатним, допомога малозабезпеченим верствам населення, виплати матерям при народженні дитини, соціальні пенсії);
- 3) *за величиною нарахованих і реально отриманих доходів населення*: номінальний дохід (загальна сума доходу в цінах поточного року), реальний дохід (з урахуванням зміни цін, або дохід у цінах базового року);
- 4) *за результатами використання факторів виробництва (факторні доходи)*: заробітна плата, рентний, процентний, підприємницький (прибуток).

Для аналізу доходів підприємства використовують такі види доходу:

1. **валовий** – грошова сума, отримана від реалізації товарів і послуг (виторг),
2. **середній** – ціна одиниці товару чи послуги,
3. **граничний** – приріст валового доходу від продажу додаткової одиниці реалізованого товару.

Прибуток – форма доходу підприємця, який здійснив капіталовкладення з метою досягнення комерційного успіху; плата за ризик; винагорода за новаторство, управлінський талант.

Види прибутку:

- 1) **бухгалтерський** – розраховуються як різницю між валовим доходом і бухгалтерськими (зовнішніми) витратами виробництва;
- 2) **економічний** – визначається як різниця між валовим доходом та економічними (зовнішніми і внутрішніми) витратами виробництва;
- 3) **нормальний** – звичайний для галузі дохід від економічних ресурсів; мінімальний дохід, який стимулює підприємця займатися справою;
- 4) **балансовий** – загальна сума прибутку від усіх видів діяльності – виробничої, допоміжної (будівельних, транспортних робіт, надання платних послуг населенню), позареалізаційної (різниця між штрафами, пенею, одержаними і сплаченими неустойками, дохід від операцій із тарою, орендна плата);

- 5) *засновницький* – отримує засновник акціонерного товариства при відкритій підписці на акції;
6) *чистий* – кошти, що залишаються у розпорядженні підприємства після сплати податків.

Функції прибутку:

- 1) *облікова (індикативна)* - характеризує його як найважливіший показник, критерій ефективності господарської діяльності фірми;
- 2) *розподільча* – вибір підприємницької діяльності серед альтернативних варіантів, утворення фондів грошових засобів;
- 3) *стимулююча* – потужний генератор економічного розвитку, здійснення інвестицій та нововведень.

Економічна роль прибутку:

- 1) рушійна сила функціонування та розвитку економіки;
- 2) сприяє найефективнішому розподілу та використанню ресурсів, упровадженню досягнень науково – технічного прогресу, поліпшенню якості продукції;
- 3) джерело примноження національного багатства та задоволення

Норма прибутку характеризує ступінь прибутковості капіталу і визначається як відсоткове відношення маси прибутку до всього авансованого капіталу.

$$П = П / К * 100 \%, \text{ де}$$

П – норма прибутку (%); П – маса прибутку (грн.); К – величина авансованого капіталу (грн.).
Рентабельність виробництва засвідчує, наскільки результативно, ефективно використовується авансований основний та оборотний авансований капітал і розраховується:

$$Р = п / \Phi_{осн} + \Phi_{об} * 100 \%, \text{ де}$$

Р - рентабельність виробництва (%);

$\Phi_{осн}$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів (грн.); $\Phi_{об}$ - вартість оборотних фондів (грн.).

Рентабельність реалізованої продукції розраховується:

$$Рп = Пп / Св * 100 \%, \text{ де}$$

Рп - рентабельність реалізованої продукції (%);

Пп - прибуток від реалізації продукції (грн.); Св - собівартість реалізованої продукції (грн.).

Заробітна плата – ціна, що виплачується найманим працівникам за використання їхньої праці.

Принципи організації заробітної плати: задоволення працівника виконуваною роботою; справедлива диференціація залежно від рівня кваліфікації, умов праці; однакова оплата за однакову працю; періодичне зростання заробітної плати у зв'язку з інфляцією; виплата в обумовлений строк за виконаний обсяг робіт.

Функції заробітної плати:

- 1) *відтворювальна* – забезпечення розширеного відтворення робочої сили;
- 2) *стимулювальна* – забезпечення мотивації максимальної віддачі зайнятих працівників;
- 3) *регулювальна* – вплив на співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили, формування персоналу підприємств, рівень їхньої зайнятості.

Форми заробітної плати:

- 1) відрядна (поштучна) – оплата праці залежить від обсягів випущеної продукції й розраховується за поштучними розцінками; одиниця виготовленої продукції оцінюється розцінкою.
- 2) почасова – встановлює розмір оплати праці залежно від відпрацьованого часу. Година відпрацьованого часу оцінюється тарифною ставкою.

Системи заробітної плати:

1) тарифна, яка включає в себе: тарифну ставку (величина оплати за певний час – годину, місяць); тарифну сітку (шкала, що визначає відношення тарифних ставок робітників різних розрядів до ставки першого розряду); тарифно-кваліфікаційні довідник (нормативний документ для тарифікації робіт і присвоєння працівникам кваліфікаційних розрядів);

2) преміальна – механізм матеріального стимулювання працівників за високі (кількісні і якісні) результати роботи, де пов'язуються тарифні ставки з нормами затрат праці певною функціональною залежністю;

3) контрактна – угода, в якій вказується розмір оплати праці, вимоги до працівника, тривалість робочого дня та відпочинку, умови праці.

Рівні зарплати:

1. номінальна заробітна плата – грошова сума, яку працівник одержує за роботу;

2. реальна заробітна плата – купівельна спроможність грошової номінальної зарплати (залежить від рівня цін та розміру податків);

3. мінімальна – грошовий еквівалент, що забезпечує задоволення потреб на рівні простого відтворення робочої сили найнижчої кваліфікації, встановлюється державою як нижня межа оплати праці.

Прожитковий мінімум – вартість товарів і послуг, визначених за нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу; є індикатором визначення межі бідності і відображає якісний перехід між різними рівнями споживання населення.

Ринок праці: як економічна категорія виражає сукупність економічних відносин з приводу купівлі – продажу специфічного товару – робочої сили; як економічне явище - система економічних механізмів, суспільних норм та інститутів, що регулюють рух робочої сили та її використання.

Механізм функціонування ринку праці відображає взаємодію попиту і пропозиції на робочу силу, які врівноважуються її ціною – заробітною платою.

На формування попиту на робочу силу впливають: чисельність покупців робочої сили та їхніх грошових доходів; можливості взаємозамінності живої праці й знарядь праці залежно від рівня цін на них; продуктивність праці. Величина попиту як платоспроможної потреби має зворотний характер до рівня заробітної плати.

На формування пропозиції робочої сили впливають: чисельність населення, міграційна активність; професійно – кваліфікаційні характеристики сукупної робочої сили; вартість засобів існування, необхідних для забезпечення працездатності людини; рівень і якість життя; мотивація до праці; державне регулювання ринку праці. Величина пропозиції визначається рівнем ціни робочої сили як товару, ця залежність має прямий характер.

Безробіття – соціально–економічне явище, яке виникає внаслідок перевищенням пропозиції робочої сили відносно попиту на неї. Безробітним визнається громадянин працездатного віку,

zareєстрований у державній службі зайнятості, який шукає роботу і здатний приступити до неї.

Види безробіття:

1) *фрикційне* – зумовлене динамічністю ринку праці: рухом робочої сили через невідповідність рівня заробітної плати або умов праці вимогам робітників, регіональними переміщеннями, зміною виду діяльності;

2) *структурне* – через невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили внаслідок змін попиту на окремі професії в процесі структурних зрушень призводить до згортання виробництва і зниження попиту на робочу силу;

3) *циклічне* – виникає внаслідок економічної кризи;

4) *сезонне* – внаслідок коливання сезонних обсягів виробництва у певних галузях (сільське господарство, туризм, будівництво). Циклічне і структурне – належать до довгострокового безробіття, сезонне і фрикційне – до короткострокового. Поєднання фрикційного та структурного безробіття утворює **природний рівень** безробіття (5,5 – 6 %).

Безробіття може виявлятися у відкритій і прихованій формі. Відкрита – звільнення працівника, повна втрата роботи; прихована – наслідок скорочення тривалості робочого дня, тижня, вимушених відпусток без збереження заробітної плати.

Закон А. Оукена - емпіричний зв'язок між циклічними змінами у ВВП (валовому внутрішньому продукті) і безробіттям: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний на 1%%, то відставання обсягу ВВП щодо потенційного можливого становить 2 – 2,5%%.

Тема 10. Маркетинг та менеджмент

1. Альтернативні підходи визначення мети маркетингу.
2. Концепції маркетингової діяльності.
3. Суть, принципи та функції менеджменту.

Маркетинг - комплексна система форм та методів господарювання в умовах ринкової економіки, яка охоплює всі стадії руху товарів - вивчення потреб, попиту, виробництва товарів, доведення їх до кінцевого споживача. *Маркетинг* - діяльність, яка спрямована на просування товарів і послуг від виробника до споживача, на задоволення потреб через обмін.

Маркетингове управління передбачає: аналіз можливостей, вибір ринків, розробка комплексу маркетингових заходів, втілення в життя маркетингових заходів.

В залежності від ситуації на ринку застосовуються такі види маркетингу:

- *конверсійний* (в умовах негативного попиту);
- *розвиваючий* (коли попит на товари тільки формується);
- *ремаркетинг* (якщо попит зменшується в результаті насичення ринку даним товаром);
- *пробний* (реалізація продукту в одному або декількох регіонах);
- *стимулюючий* (коли попит на товари слабкий або зовсім відсутній (на новий виріб, який невідомий покупцям);
- *демаркетинг* (коли попит надмірний по відношенню до виробничих можливостей підприємства);

- *протидіючий* (при підвищеному ірраціональному попиті, який необхідно звести до нуля (спиртні напої, тютюн).

Функції маркетингу:

- 1) комплексне дослідження ринку, структури і динаміки попиту;
- 2) планування асортименту товарів і послуг;
- 3) визначення цін (цінова політика);
- 4) реклама і стимулювання збуту;
- 5) управління просуванням товарів і збутом.

Концепції маркетингової діяльності – точки зору, погляди, за якими фірми організують комерційну та господарську діяльність:

- 1) концепція вдосконалення виробництва;
- 2) концепція вдосконалення товару;
- 3) концепція інтенсифікації комерційних зусиль;
- 4) концепція маркетингу;
- 5) концепція соціально-етичного маркетингу.

Менеджмент – вміння досягати поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект мотиви поведінки інших людей. *Менеджмент* – система теоретичних і практичних знань про принципи, методи та форми управління виробництвом з метою підвищення його ефективності та збільшення прибутку. *Менеджери* – прошарок професійних управляючих, головними завданнями яких є координація й організація діяльності колективів на основі врахування економічних закономірностей і законів управління на науковій основі. Принципи менеджменту:

- поділ праці, повноваження та відповідальність,
- дисципліна,
- винагорода персоналу,
- скалярний ланцюг (ієрархія управління),
- ініціатива,
- корпоративний дух,
- порядок.

Функції менеджменту – відносно відокремлені напрями управлінської діяльності (трудові процеси в сфері управління), які забезпечують управлінську дію. Функції:

- 1) планування;
- 2) організація взаємодії;
- 3) мотивація;
- 4) контроль;
- 5) координація;
- 6) регулювання.

Налагодити ефективне функціонування підприємства в ринковій економіці, уникнути кризи та банкрутства можна лише при наявності чіткої, досконалої форми організації господарювання, яка передбачає:

- чітку взаємодію з постачальниками, ринками усіх факторів виробництва, внутрішньофірмової організації виробничого процесу тощо. Це досягається **виробничим менеджментом** підприємства;

- постійну увагу та контроль за бюджетом підприємства, який за умов ринкової економіки відокремлений від державного бюджету. Це досягається *фінансовим менеджментом* підприємства;
- повсякчасне забезпечення діяльності підприємства оптимальною кількістю найманих робітників, що мають відповідні якості й професійну підготовку. Це досягається *менеджментом з персоналу* підприємства;
- поточний і періодичний контроль за станом *ліквідності* (спроможності в будь-який час виконати свої зобов'язання перед будь-яким контрагентом: споживачем, постачальником, банком, бюджетом держави, податковою установою). Це досягається *менеджментом обліку та контролю* підприємства.

МОДУЛЬ 2

Тема 11. Роль держави в ринковій економіці

1. Необхідність державного втручання та економічні функції держави.
2. Форми, методи та цілі державного регулювання економіки.
3. Концепції державного регулювання.

Держава здійснює макроекономічну політику: фінансову (емісія грошей, встановлення облікової ставки, норми обов'язкових резервів); соціальна (регулювання заробітної плати, цін та зайнятості); зовнішньоекономічна (митні тарифи, обмінний курс валют, валютний контроль); науково - технічна політика; антимонопольна політика; структурна або промислова політика; амортизаційна політика.

Економічні функції держави:

- 1) Правова – пов'язана з законодавчим оформленням статусу суб'єкта виробничих відносин, встановлення норм і правил господарювання, формування організаційної структури управління, правовим оформленням відносин власності.
- 2) Відтворювально-технологічна – обумовлює нормальний хід процесу відтворення, а саме: створює умови для забезпечення виробництва необхідними ресурсами, задоволення людей потрібними матеріальними і духовними благами, а також умови для їх освіти, виробничого навчання і життя.
- 3) Прогнозування – визначає пріоритетні орієнтири економічного розвитку, які розробляються на основі прогнозування розвитку економіки, виявлення тенденцій і напрямів структурної перебудови, формування механізмів ринкового господарства, забезпечення зайнятості населення і регулювання безробіття.
- 4) Регулювання – система державних заходів, спрямованих на забезпечення нормальних умов ефективного функціонування ринку і вирішення соціально-економічних проблем розвитку національної економіки.

Функції держави (альтернативний погляд):

- 1) *законотворча* – прийняття законів, що регулюють економічну діяльність, антимонопольне законодавство;
- 2) *перерозподільна* – здійснює перерозподіл ресурсів та доходів;
- 3) *стабілізуюча* – прийняття антициклічних програм, боротьба з безробіттям та інфляцією.

Цілі державного регулювання економіки: раціональне використання ресурсів для досягнення макроекономічної ефективності; збалансований розвиток економіки, задоволення соціально-економічних потреб суспільства; забезпечення конкурентноздатності вітчизняних товарів на світовому ринку (виробництво товарів і послуг відповідно до вимог якості та стандартів світового ринку); реалізація соціальних цілей розвитку суспільства (дотримання вимог екологічної безпеки, забезпечення ефективної зайнятості, задоволення культурних та духовних потреб суспільства).

Форми державного регулювання економіки:

1. Короткострокова державна економічна політика (емпіричне регулювання) – комплекс антикризових заходів держави, спрямованих на пом'якшення наслідків економічної кризи. Здійснюється через політику прискореної амортизації, субсидій, державну допомогу окремим фірмам чи галузям, дисконтну політику.
2. Довгострокова державна економічна політика здійснюється у формі економічного програмування, яке включає: установлення загального рівня видатків та пріоритетів фінансування; виплати по окремим програмам. Розрізняють: кон'юнктурне, структурне програмування.

Методи державного регулювання – система форм і заходів впливу на діяльність підприємств (об'єднань) усіх форм власності, на інтереси окремої людини, трудових колективів, соціальних верств у всіх сферах економіки. Основні методи:

- прямі – адміністративні методи впливу;
- непрямі – економічні методи впливу.

Форми прямих методів: держконтракт і держзамовлення, ліцензування, субсидія, субвенція, дотація, державні стандарти і нормативи, фіксовані ціни на товари і тарифи на послуги. Форми та інструменти непрямих методів: фіскальна політика (державні видатки, податки); монетарна (операції на відкритому ринку).

Основні концепції державного регулювання економіки: - концепція державного регулювання Д. Кейнса; - теорія «економіки пропозиції»; - монетарна концепція М. Фрідмена.

- Д. Кейнс обґрунтував необхідність активного державного втручання в економіку і запропоновані інструменти регулювання: збільшення інвестицій через: збільшення державних витрат (розширення державних закупівель товарів і послуг, державне інвестування); зниження ставки відсотку за кредит; підняття рівня ефективності капіталовкладень.
- 2. «Економіка пропозиції» ґрунтується на необхідності зниження податкових ставок, що призведе до стимулювання економічного зростання та розвитку підприємницької діяльності. Це твердження відображає крива А. Лаффера, яка демонструє залежність податкових надходжень у бюджет від ставок податків. Теорія покликана стимулювати економічне зростання за рахунок перерозподілу національного доходу в інтересах приватних власників, а також розвиток підприємницької діяльності.
- 3. Монетарна концепція М. Фрідмана. - вирішальним фактором зміни цін, доходів населення та темпів розвитку виробництва вважав зміну кількості грошей. Довів, що існує

тісний зв'язок між грошовою масою та рівнем цін і тому боротьба з інфляцією повинна бути спрямована на контроль за грошовою масою.

В сучасних умовах склалися такі моделі державного регулювання:

- 1) американська – регулювання зводиться до використання насамперед податково-бюджетних методів, з метою створення сприятливих умов для розвитку конкуренції та підприємництва;
- 2) японська – система взаємодії державних органів та корпорацій, спрямована на досягнення стратегічних цілей в економіці;
- 3) шведська – активне втручання держави у процес розподілу та перерозподілу доходів з метою створення сильної системи соціального захисту населення;
- 4) німецька – система управління національною економікою з активним використанням ринкових регуляторів та створення на державному рівні ефективної системи соціального захисту громадян.

Тема 12. Фінансово-кредитна система

1. Суть, структура та функції фінансів.
2. Державний бюджет: доходи та видатки. Дефіцит бюджету, державний борг та шляхи їх покриття.
3. Роль податків в ринковій економіці, їх функції та класифікація. Крива Лаффера.
4. Суть, принципи та види кредиту. 5. Банківська система. Класифікація банків.

Фінансова система – розгалужена система економічних відносин з приводу мобілізації та використання фондів грошових засобів (фінансових ресурсів). Її ланками є: бюджети різних рівнів; фінанси державного сектору економіки; фонди цільового призначення (пенсійного, соціального, майнового та особистого страхування); підприємницьких структур і домашніх господарств; громадських та інших організацій. Найважливішою ланкою фінансової системи держави є державний бюджет.

Державний бюджет – головний фінансовий план держави; централізований грошовий фонд, що перебуває у розпорядженні держави; грошове вираження збалансованості надходжень та видатків до державної казни.

Функції державного бюджету:

- 1) **фіскальна** – вилучення за допомогою податків та інших джерел частини доходів громадян, підприємств, організацій для утримання державного апарату, виробництва суспільних благ, здійснення фундаментальних наукових досліджень;
- 2) **розподільча** – використання акумульованих грошових засобів для перерозподілу, спрямування їх на розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, на структурну перебудову, зростання життєвого рівня населення, вирішення соціальних проблем.;
- 3) **стимулююча** – змінюючи базу та ставки оподаткування, використовуючи тарифи, пільги, здійснюється стимулююча (обмежувальна) політика, яка впливає на циклічні коливання, зміну структури економіки;
- 4) **контрольна** – віддзеркалює відтворювальний суспільний процес, виявляє економічні пропорції, відхилення від рівноваги.

Структура бюджетної системи України: державний, місцеві (обласні, міські, районні, сільські), бюджет міста Києва). Бюджет складається з двох частин: доходів (податкові надходження, акцизний збір, мито, надходження від приватизації) та видатків.

Функціональна структура видатків будується відповідно до основних функцій держави:

1. Споживання в державному секторі (заробітна плата працівникам державного сектора; платежі за товари, які купуються для поточного споживання тощо).
2. Державні інвестиції (капітальні витрати (наприклад, будівництво доріг, портів).
3. Трансфери державному сектору (страхування на випадок безробіття, пільги ветеранам, допомога малозабезпеченим сім'ям.
4. Проценти по державних боргах (внутрішні позики, зовнішні позики).

За станом розрізняють:

- дефіцитний бюджет – коли видатки бюджету перевищують доходи;
- збалансований (нормальний) – надходження і видатки бюджету врівноважені;
- профіцитний – доходи перевищують видатки.

Причини бюджетного дефіциту:

- 1) спад виробництва внаслідок економічної кризи:
- 2) збільшення державних витрат на ВПК, фінансування збиткових підприємств:
- 3) надзвичайні обставини:
- 4) зростання витрат на утримання управлінського апарату:
- 5) розкрадання державних ресурсів:
- 6) «тіньова економіка».

Заходи щодо обмеження бюджетного дефіциту: скорочення державних витрат, підвищення податків, позика грошових ресурсів у комерційних банків своєї країни чи у міжнародних, емісія грошей, зростання обсягів виробництва, зростання віддачі від інвестицій.

Державний борг – сума державної позики, нагромадженої за увесь час існування країни.

Існує:

- 1) внутрішній – заборгованість комерційним банкам та населенню країни:
- 2) зовнішній – борг перед іноземними країнами (міжнародними фінансовими організаціями, урядами іноземних країн та організаціями).

Управління державним боргом – комплекс заходів уряду по погашенню і регулюванню суми державної позики, а також по залученню нових кредитів.

Методи управління державним боргом включають:

- 1) конверсію – заміну умов позики стосовно її доходності (зміна процентів по позиці):
- 2) консолідацію – зміну умов позики стосовно її термінів(перетворення короткострокових зобов'язань по кредиту у середньо - та довгострокові);
- 3) рефінансування – емісія нових цінних паперів для розрахунку за старі борги.

Податки - обов'язкові відрахування до державного і місцевих бюджетів юридичними і фізичними особами. Податкова система – сукупність чинних у країні податків, форм, принципів та методів їхньої побудови, а також інститутів та організацій, що забезпечують їх вилучення.

Функції податків:

- 1) фіскальна – створення державного казначейства для забезпечення витрат та її установ, органів;

2) розподільча – розподіл та перерозподіл ВВП між державою, юридичними та фізичними особами;

3) стимулююча – вплив податків на активізацію трудової та виробничої діяльності платників.

Принципи оподаткування: обов'язковість, оптимальне поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості, відносна стабільність, прогресивний характер оподаткування, захист вітчизняного виробника, уникнення подвійного оподаткування.

Податки класифікують: від встановлених ставок:

- пропорційні – ґрунтуються на твердих ставках, що встановлюють на однаковий у відсотковому відношенні до об'єкта податку доход без урахування диференціації величини;
- прогресивні – величина ставок залежить від зростання доходу;
- регресивні – передбачають зниження величини ставки податку зі зростанням доходу;

2) за місцем використання:

- загальні – на фінансування поточних і капітальних вкладень з державного бюджету;
- специфічні – цільове призначення (відрахування на соціальне страхування);
- місцеві – стягуються в межах певної території (ринковий, готельний збір, плата за паркування, податок з реклами);

3) за принципами встановлення:

- прямі – стягують з доходів або майна юридичних та фізичних осіб (податок на прибуток підприємств, прибутковий податок з громадян);
- непрямі: - надбавки до ціни товару або тарифу на послугу (ПДВ, акцизний збір, мито).

Акцизи – надбавки до ринкової ціни, що належать державі. Вони бувають:

- фіксовані – встановлюються у грошовому вираженні на одиницю товару;
- пропорційні – як відсоток до обсягу реалізації;
- специфічні – на окремі види товарів (вироби із золота, горілчані та тютюнові вироби);
- універсальні – до всього обсягу реалізації (ПДВ, податок з продажу).

Мито – встановлюється при вивезенні товарів через кордон або за транспортування іноземних товарів на території країни транзитом.

Вони існують у таких формах:

1) за походженням: експортне, імпортне;

2) за метою: 1) фіскальне – бюджетне призначення; 2) протекціоністське – для захисту вітчизняного ринку від конкуренції з боку іноземних товарів та послуг, 3) антидемпінгове – встановлюється на багатосторонній основі з метою розвитку світової торгівлі; 4) компенсаційне – встановлюється за угодою торговельних сторін з метою уникнення цінової конкуренції між ними;

3) за ставками: специфічне – на одиницю товару; адвалерне – як відсоток від вартості товару; змішане – поєднання одного та другого.

Крива Лаффера – крива, що показує зв'язок між ставками оподаткування та податковими надходженнями в бюджет. Її основна ідея – при зростанні ставки оподаткування від 0 до 100% податкові надходження спочатку будуть зростати до певного максимального рівня (30 - 40 %), а потім почнуть знижуватись. Причина полягає у тому, що високі ставки стримують ділову активність і таким чином скорочують податкову основу.

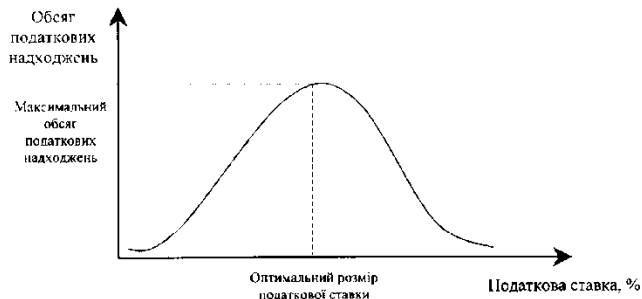

Рис.4. Крива Лаффера

Кредит – система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на умовах платності та повернення у формі позичкового відсотка.

Принципи кредитної політики:

- 1) забезпеченість кредиту (під заставу матеріальних чи фінансових цінностей);
- 2) повернення, строковості та платності;
- 3) страхування кредитних ризиків;
- 4) самостійності комерційних банків та небанківських установ.

Функції кредиту:

- 1) перерозподільча – забезпечує акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів у найбільш пріоритетних з точки зору конкретної ситуації сферах економічної діяльності;
- 2) емісійна – створення нових платіжних засобів кредитних установ;
- 3) прискорення концентрації та централізації капіталу – на основі використання акцій та облігацій, корпоративної форми власності;
- 4) регулююча – антициклічне регулювання економіки, структурна корекція, кредитування зовнішньої торгівлі та регулювання платіжного балансу.

За суб'єктами кредитних відносин, об'єктом позик, сферою поширення та розміром позичкового відсотка розрізняють:

- 1) Комерційний – надається одним підприємцем іншому у вигляді продажу товарів із відстрочкою платежу. Інструментом є вексель, мета – прискорення реалізації товарів та втілення в них прибутку.
- 2) Банківський – банк надає клієнтові у тимчасове користування частину власного або залученого грошового капіталу. Мета кредиту – отримання прибутку з позик, об'єкт – грошовий капітал. Він класифікується за такими ознаками: залежно від забезпечення – незабезпечений (бланковий) та забезпечений (векселем, майном); за строками погашення – онкольний (погашається на першу вимогу банку); короткостроковий (до 1 року); середньостроковий (від 1 до 3 років); довгостроковий (понад 3 років); за способом погашення кредиту – погашається в розстрочку (поступово, частинами), одноразового погашення; за методом стягнення банківського процента – процент стягується в момент отримання кредиту, під час його повного повернення, однаковими частинами впродовж терміну кредиту.
- 3) Споживчий – надається приватним особам для придбання предметів особистого споживання довгострокового користування. Існує: комерційний – купівля товарів у розстрочку, банківський – грошова позика в банку для купівлі товарів довгострокового використання.
- 4) Іпотечний – довгострокова позика під заставу нерухомого майна або землі.

- 5) Лізинговий – відносини між юридичними особами, що виникають з приводу оренди майна; лізинговою компанією є банк, що на замовлення орендаря купує обладнання і надає його в оренду.
- 6) Ломбардний – короткостроковий під заставу рухомого майна, яке можна швидко реалізувати (золото, дорогоцінні камені).
- 7) Державний – система економічних відносин між державою в особі її органів влади, з одного боку, та фізичними і юридичними особами – з іншого, за яких держава виступає як позичальник, кредитор чи гарант.
- 8) Міжнародний – надання державою, банком однієї країни іншій на певний строк капіталу на умовах повернення та платності.

Кредитна система – система кредитних відносин, принципів і форм кредитування (функціональна структура) та сукупність кредитно-фінансових установ, які створюють, акумулюють і надають грошові засоби (інституціональна структура). Її утворюють: 1) центральний банк; 2) комерційні банки; 3) спеціалізовані банківські установи (ощадні, іпотечні банки); 4) небанківські фінансово-кредитні установи (страхові, інвестиційні компанії).

Функції Національного банку:

- емісія готівкових та безготівкових грошей;
- розробка та реалізація грошово-кредитної політики;
- зберігання золотовалютних резервів країни;
- видача ліцензій на відкриття комерційних банків;
- зберігання касових резервів комерційних банків (норма резервування);
- регулювання курсу національної валюти; - розробка платіжного балансу.

Комерційні банки залежно від обсягу операцій бувають: універсальні (здійснюють усі операції); спеціалізовані (обслуговують певну галузь чи сферу економічної діяльності).

Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути:

- 1) Ощадні банки – спеціалізуються на обслуговуванні населення, залученні грошових заощаджень громадян, наданні кредитів.
- 2) Іпотечний – спеціалізується на наданні довгострокових кредитів під заставу нерухомого майна і землі.
- 3) Інноваційний – спеціалізується на фінансуванні й кредитуванні інноваційних проектів, кредитування здійснюється шляхом придбання акцій та розміщення облігаційних позик.
- 4) Інвестиційний – залучає довгостроковий капітал і надає його позичальникам через випуск облігацій та інших боргових зобов'язань.
- 5) Зовнішньоторговельний – здійснює операції з кредитування експорту та імпорту.

Небанківські фінансові інституції:

- 1) страхові компанії – шляхом продажу страхового захисту, який засвідчується страховим полісом (свідоцтвом), ці грошові премії вони вкладають у цінні папери приватних підприємств;
- 2) пенсійні фонди – акумулюють грошові кошти у формі пенсійних внесків та нарахувань.

Тема 13. Відтворення та економічне зростання.

1. Сутність процесу відтворення, його елементи та види.
2. Показники системи національних рахунків (ВВП, ВНП, ЧНП, НД).
3. Поняття національного багатства та його структура.
4. Суть та фактори економічного зростання.
5. Моделі економічного зростання. Поняття мультиплікатора.

Відтворення - це процес виробництва, який постійно повторюється і оновлюється. Процес відтворення включає відтворення суспільного продукту, робочої сили, виробничих відносин, природних ресурсів, інформації, форм та методів організації праці. *Просте відтворення* – це відновлення виробництва у незмінних масштабах щодо кількості та якості виготовленого продукту. *Розширене відтворення* – це відновлення виробництва у кожному наступному циклі у зростаючому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту. *Звужене відтворення* – зменшення обсягів національного виробництва з кожним наступним періодом.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – загальна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, створених на території країни протягом року. За натурально-речовою формою ВВП складається із засобів виробництва і предметів особистого споживання. ВВП розпадається на фонди заміщення, споживання і нагромадження. Використовують три методи розрахунку ВВП: виробничий, за витратами і за доходами. ВВП (виробничий метод) обчислюється як сума доданої вартості всіх галузей економіки, тобто за місцем її створення.

Додана вартість є ринковою вартістю продукції, виробленої фірмою, за виключенням вартості спожитої сировини та матеріалів, що були придбані у постачальників. *ВВП (за витратами)* визначається як сума всіх витрат, необхідних для того, щоб викупити на ринку весь обсяг виробництва. Він включає:

- споживчі витрати населення на закупівлю предметів споживання і сплату послуг (С);
- валові внутрішні інвестиції, які пов'язані із витратами фірм, підприємців на закупівлю інвестиційних товарів (І);
- державні закупки товарів і послуг, які охоплюють усі витрати держави на утримання(державного апарату (армії, правоохоронних органів та ін..) (Дз);
- чистий експорт - різниця між експортом та імпортом товарів і послуг (Еч).

$$\text{ВВП} = \text{С} + \text{І} + \text{Дз} + \text{Еч}$$

Валовий національний продукт (ВНП) визначається як вартість кінцевих товарів, вироблених в країні. Відрізняється від ВВП на величину чистого експорту.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) визначають як різницю між ВВП і сумою амортизаційних відрахувань поточного року.

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{А} \text{ де, А - амортизація}$$

Національний дохід (НД) розраховують як різницю між ЧВП і сумою непрямих податків на бізнес.

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{Тп} \text{ де, Тп - непрямі податки на бізнес}$$

Національне багатство - це сукупність створених і нагромаджених матеріальних благ за всю історію країни. Складовими частинами національного багатства є :

- 1) *виробничі фонди* (основні і оборотні);
- 2) *невиробничі фонди* - школи, лікарні, культурні і спортивні об'єкти, санаторії;
- 3) *особисте майно громадян*;
- 4) *природні ресурси* - земля, її надра, води, ліси, атмосфера;
- 5) *товарні запаси народного господарства* (страхові та резервні);
- 6) *духовні та культурні цінності* - наукові технічні досягнення, відкриття, виробничий досвід, інформаційні і духовні ресурси.

Економічне зростання виражається в прогресивній динаміці суспільного виробництва й вимірюється як:

- абсолютний приріст ВВП (НД) за певний період часу – абсолютне;
- темпах приросту цих показників у розрахунку на душу населення – відносне.

Фактори економічного зростання за способом впливу поділяються на прямі й непрямі.

Прямі фактори (фактори пропозиції):

5. рівень технології;
6. кількість та якість ресурсів (капіталу, праці, природних ресурсів);
7. рівень організації національного виробництва;
8. розвиток підприємництва.

Непрямі фактори (попиту та розподілу):

1. рівень цін на виробничі ресурси;
2. рівень податків;
3. ступінь монополізації економіки.

Екстенсивний тип економічного зростання – зростання виробництва досягається завдяки кількісному приросту факторів виробництва за їхнього незмінного технічного рівня.

Інтенсивний тип – зростання виробництва досягається за рахунок якісного удосконалення факторів виробництва та їх ефективного використання.

Нагромадження – використання частини національного доходу для розвитку виробництва та росту фондів невикористаної сфери. Нагромадження буває: виробниче – капіталовкладення (інвестиції) у розвиток сфери матеріального виробництва; невикористаної – капіталовкладення у розвиток нематеріального виробництва.

Мультиплікатор (примножувач) – коефіцієнт, який показує залежність зміни ВВП (НД) від зміни обсягів інвестицій (I).

$$M = \text{зміна ВВП} / \text{зміна інвестицій}$$

Ефект мультиплікації полягає у тому, що збільшення обсягу інвестицій в економіку сприяє розширенню виробництва у суміжних сировинних галузях. Це призводить до зростання зайнятості, стимулює зростання сукупного попиту. Поява додаткового попиту (на засоби виробництва) породжує нове зростання інвестицій і розширення виробництва, тобто своєрідна ланцюгова реакція, коли перші інвестиції дають поштовх до економічного зростання.

Тема 14. Циклічність розвитку економіки.

1. Причини економічних криз
2. Економічний цикл та його фази.

Економічний розвиток - це багатофакторний процес, який відображає як еволюцію господарського механізму, так і зміну на цій основі економічних систем. Разом з тим, це суперечливий і складний процес, який не може здійснюватись прямолінійно, по висхідній лінії. Розвиток проходить нерівномірно, має періоди зростання та спаду, кількісні та якісні зміни в економіці, позитивні та негативні тенденції. Більшість сучасних економістів вивчають причини циклічності через аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на характер циклу, його тривалість, специфіку проявів окремих фаз.

До *зовнішніх факторів* можуть бути віднесені об'єктивні та суб'єктивні обставини, які викликають періодичну повторюваність економічних явищ і які знаходяться поза економічною системою:

- війни, революції, та інші політичні потрясіння;
- відкриття крупних родовищ золота, урану, нафти та інших цінних ресурсів;
- освоєння нових територій і пов'язана з цим міграція населення, коливання чисельності населення планети;
- потужні прориви в технології, винаходи та інновації, які дозволяють радикально змінити структуру суспільного виробництва.

Внутрішні фактори притаманні самій економічній системі, і вони можуть викликати як підйоми, так і спади економічної активності через певні проміжки часу. Серед них виділяють:

- фізичний строк служби основного капіталу (рухомого та нерухомого);
- особисте споживання, скорочення або зростання якого впливає на обсяг виробництва та зайнятості;
- інвестування, тобто вкладення коштів у розширення виробництва, його модернізацію, створення нових робочих місць;
- економічну політику держави щодо виробництва, попиту та споживання.

Пояснити циклічність руху економіки дією тільки зовнішніх або внутрішніх факторів неможливо, тому що економічний цикл прискорює і гальмує економічну систему, використовуючи їх разом.

Економічні цикли (цикли ділової активності) означають коливання економічної активності, рух виробництва від початку попереднього до початку чергового кризового спаду. Кожен з економічних циклів унікальний, але водночас усім їм притаманні певні загальні риси, передусім однакова послідовність фаз циклу: піднесення; спад або криза (рецесія); депресія; поживлення. На різних етапах економічного розвитку суспільства і за різних конкретних умов відтворення циклу і його фази проявляються по-різному.

Головною фазою циклу вважають *кризу (спад, рецесію, скорочення ділової активності)*. Вона ніби підводить підсумок попередньому циклу і відкриває новий цикл. Головні особливості кожного циклу (його загальна тривалість, співвідношення між окремими фазами) визначаються перш за все характером і глибиною кризи. Без кризи не було б циклу, оскільки саме періодичне повторення кризи надає економічному відтворенню циклічного характеру. Однак, розглядаючи кризу як вирішальний момент циклу, не можна ігнорувати інші фази циклу. В кожній

фазі циклу містяться умови її перетворення в іншу фазу, і, отже, увесь розвиток циклу заснований на саморусі.

Економічна криза - це більш або менш регулярно повторювані тимчасові падіння виробництва, що виникають внаслідок порушення економічної рівноваги. Вона характеризується: порушенням макроекономічної рівноваги, розбалансуванням взаємодіючих структур; перевиробництвом з наступним падінням обсягів виробництва, нагромадженням товарних мас в оптовій торгівлі; падінням товарних цін; зростанням безробіття, збільшенням незайнятих виробничих потужностей; падінням рівня реальної заробітної плати, інших доходів, прибутків підприємств, життєвого рівня населення; зниженням платоспроможного попиту населення, зменшенням обсягів оптової та роздрібною торгівлі; крахом грошово-кредитних зв'язків; наростанням системи взаємних неплатежів; кредитною напругою, злетом норми позикового відсотка; нестачею грошової маси, високими темпами інфляції; масовим знеціненням капіталу, завмиранням інвестиційних процесів; падінням курсу акцій, біржевою панікою; масовим банкрутством підприємств; зростанням соціальної напруженості у суспільстві тощо. Скорочення виробництва у період кризи триває доти, поки не буде встановлена рівновага, тобто відповідність попиту та пропозиції, припинення кризовою падіння та розсіювання товарних запасів відбувається внаслідок зниження цін, виробничих потужностей і товарних запасів (у вартісному вираженні), а також шляхом посилення вивозу товарів на зовнішні, в основному колоніальні ринки. Після цього кризове падіння припиняється, а економічна система входить у фазу депресії.

Депресію, застій або дно економічної активності справедливо порівнюють з післяшоковою ситуацією. Рух капіталу в'ялий і нечіткий, він ніби набирається сил перед новим штурмом. Цьому сприяють поступове відновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу у більш перспективні сфери застосування, а головне - масове оновлення основного капіталу досягає таких розмірів, що виникає його надлишок або така його кількість, для якої зниження норми прибутку не врівноважується зростанням її маси. У цьому випадку додаткові інвестиції не приносять додаткового прибутку. Іншими ознаками депресії є: стабілізація виробництва на найнижчому рівні; призупинення інфляційних процесів; збереження високого рівня безробіття; норма позикового відсотка висока; починають відновлюватися господарські зв'язки; стабілізуються і поступово зменшуються товарні запаси. Внаслідок цього - поступове поширення реанімаційних процесів, наростання позитивних тенденцій. Зв'язок депресії з кризою полягає передусім у відновленні основного капіталу (який під час кризи був зруйнований фізично), але вже на новому, більш високому технічному рівні. Тому у наступному циклі економіка досягає більш високої точки піднесення.

Депресія переходить у наступну фазу циклу - **пожвавлення (розширення ділової активності)**, яка характеризується тим, що тут уперше після початку кризового падіння відбувається розширення попиту на засоби виробництва та робочу силу; оновлюється основний капітал; починається модернізації виробництва; відновлюється економічне зростання; зростають прибуток, заробітна плата, позиковий відсоток; скорочується безробіття. У суспільній свідомості посилюються позитивні сподівання, розширюється бізнесова активність. У ході пожвавлення відновлюється докризовий рівень економічного розвитку і готується майбутнє піднесення. Відновлюється докризовий стан економіки (точка С на рис..5, яка відповідає точці А - піку розвитку попереднього економічного циклу).

Піднесення, або пік ділової активності характеризується тим, що економіка виходить на рівень, який перевищує всі попередні рубежі. Економічне зростання прискорюється, поліпшуються всі показники ринкової кон'юнктури, передусім збільшується платоспроможність попиту. Це сприяє зростанню товарних цін, збільшує прибутки, стимулює пропозицію. Особливо великих розмірів досягають кредитно-фінансові операції, а також спекулятивні операції на біржах. Але саме у цей, найбільш сприятливий для економіки період, в її надрах зриваються передумови майбутнього падіння. До певного часу розвиток цих передумов приховується багатоланковою та розгалуженою торговельною мережею, розвинутою кредитною системою, створенням штучних дефіцитів у результаті спекуляцій на зростанні цін. І лише у період кризового падіння виявляється дійсний стан речей, справжні масштаби нерівноваги ринкової економіки.

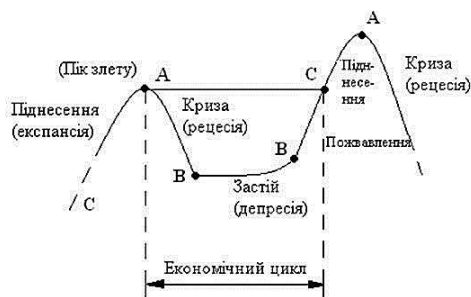

Рис.5. Фази економічного циклу в їхній послідовності та взаємозв'язку

Фазам економічного циклу відповідає зміна фаз бізнесової активності в економіці: піднесення означає пік ділової активності, спад супроводжується стисненням ділової активності, депресія - це дно ділової активності, а пошкваллення - розширення ділової активності. Основними індикаторами фази циклу ділової активності служать: рівень зайнятості, рівень безробіття, обсяг випуску.

Таблиця 1.

Фаза циклу	Економічна суть
Пік (вершина)	В економіці спостерігається повна зайнятість, і виробництво працює на повну потужність. Рівень цін має тенденцію до підвищення, а зростання ділової активності припиняється.
Спад (рецесія)	Виробництво і зайнятість скорочуються, проте ціни не завжди мають тенденцію до зниження. Вони спадають тільки в тому випадку, коли спостерігається депресія (глибокий і тривалий спад).
Дно	Найнижча точка спаду (депресія): виробництво і зайнятість досягають найнижчого рівня.
Пошкваллення	Виробництво та зайнятість зростають. Рівень цін може підвищуватися, аж поки не буде досягнуто повної зайнятості і виробництво не почне працювати на повну потужність.

Важливе значення в рухові економіки мають структурні зміни в продуктивних силах. Коли стара економічна структура перестає відповідати новим техніко-економічним параметрам, виникає необхідність переходу до нового етапу її розвитку. Криза застарілої структури виявляється у занепаді ключових галузей виробництва, які визначають структуру відтворення. На відміну від циклічних криз перевиробництва, структурні кризи проявляються не в зміні загальної кон'юнктури, а в деяких окремих галузях або сферах економіки. Нерідко структурні кризи впливають на велику кількість галузей і навіть сфери світового господарства. Структурні кризи носять, як правило, затяжний характер і не завжди збігаються з початком циклічних криз. Нафтова, продовольча, енергетична, сировинна кризи доповнилися в останні десятиріччя кризами валютної системи, екологічними кризами. Впливаючи на загальний стан промислового виробництва, вони суттєво змінили свою традиційну картину циклічного розвитку, згладжуючи або іноді загострюючи ті чи інші прояви циклічних коливань. Все більше впливають на економічні проблеми глобальні політичні процеси, серед яких особливо виділяють розпад соціалістичної системи, міжнаціональні регіональні конфлікти, протиріччя в процесі створення єдиної Європи, змінюються традиційні ринки сировини, амплітуда коливань валютних систем досягає небезпечних меж, розвивається виробництво в зонах, де майже повністю відсутня система екологічного контролю тощо.

Тема 15. Світове господарство

1. Закономірності формування, суть та організаційна структура системи світового господарства.
2. Форми міжнародних економічних відносин.
3. Концепції світової торгівлі.
4. Еволюція теорій світової торгівлі.

Світове господарство – сукупність національних господарств, взаємопов'язаних та взаємодіючих на основі міжнародного поділу праці. Структура світового господарства: 1.Регіональна система (ЄС, АСЕАН, АПЕК, НАФТА); 2.Функціональна система (СОТ, МВФ, МОП, НАТО).

Класифікація країн світового господарства:

1) *За формою господарських систем:*

- країни з розвиненою ринковою економікою;
- з ринковою економікою;
- що розвиваються;
- з перехідною до ринкової економіки;
- країни з неринковою економікою.

2) *За ступенем економічного розвитку:*

- високорозвинені; середньо розвинені;
- низьким рівнем розвитку.

Крім того виділяють: нові індустріальні країни Південно-Західної Азії та Латинської Америки; високодохідні нафтоекспортуючі країни; найменш розвинені країни.

Міжнародний поділ праці – вищий ступінь розвитку територіального поділу праці між країнами, який спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними у кількісних і якісних співвідношеннях.

Форми МПП:

1. міжнародна спеціалізація виробництва;
2. міжнародне кооперування виробництва.

Інтернаціоналізація виробництва – встановлення стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, що протікає в світовому масштабі.

Форми інтернаціоналізації економіки: інтеграційна – об'єднання ринків ресурсів і виробництв у зону вільної торгівлі, створення спільних підприємств; транснаціональна – взаємо переплетення економік різних країн у результаті функціонування транснаціонального капіталу (ТНК), створення програм міжнародного менеджменту та інформаційних систем.

Міжнародна економічна інтеграція – процес господарсько – політичного об'єднання країн на основі розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків і поділу праці між національними господарствами, взаємодії їх відтворювальних структур на різних рівнях і в різних формах. Форми економічної інтеграції:

- 1) зона вільної торгівлі;
- 2) митний союз;
- 3) спільний ринок;
- 4) економічний союз;
- 5) валютний союз;
- 6) політичний союз.

Форми міжнародних економічних відносин: 1) *світова торгівля;* 2) *міжнародний рух капіталу;* 3) *міграція робочої сили;* 4) *науково-технічне співробітництво;* 5) *міжнародні валютно-фінансові відносини.*

Міжнародний рух капіталів – переміщення засобів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку. Форми міжнародного руху капіталів та критерії класифікації

Форми вивозу капіталу:

За суб'єктами - (приватний, державний, міжнародних організацій);

За об'єктами - (грошовий і товарний);

За строками - (довгостроковий і короткостроковий);

За способом отримання доходу на капітал - (позичковий (позики, кредити, банківські депозити), підприємницький (прямі, портфельні інвестиції)).

Міжнародна міграція робочої сили – переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.

Форми міжнародної міграції робочої сили:

1. *Безповоротна* – зміна постійного місця проживання.
2. *Тимчасова* – зміна місця проживання на визначений час.
3. *Сезонна* – пошук сезонної роботи за межами своєї країни.
4. *Маятникова* – регулярні поїздки у пошуках роботи.

Світова торгівля – форма економічних відносин, яка передбачає обмін товарами й послугами і базується на міжнародному поділі праці. Концепції міжнародної торгівлі: вільна торгівля

(фритредерство); протекціонізм (політика держави, спрямована на стимулювання національної економіки, на захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції).

Інструменти торговельних обмежень:

1) **мито** – податок, що справляється за перевезення через державний кордон країни (експорт – імпорт) товарів та інших матеріальних цінностей:

1) *ввізне* – справляється державою з імпортованих товарів;

2) *вивізне* – справляється державою з експортованих товарів;

3) *фіскальне* – на товар, який не виробляється в країні; протекціоністське – на захист вітчизняного виробника від іноземної конкуренції;

4) *адвалерне* – нараховується у відсотках до митної вартості товарів;

5) *специфічне* – нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товару;

6) *комбіноване* – поєднує обидва види митного оподаткування;

7) *антидемпінгове* – застосовують у разі ввезення товарів за ціною, значно нижчою на конкурентному ринку;

8) *компенсаційне* – у разі того, коли виробництво або експорт товару субсидувалися.

2) **немитні обмеження** – імпортні квоти – певний обсяг товару (в одиницях або за вартістю), який дозволено імпортувати в країну протягом року; ліцензування – заборона вільного ввозу або експорту товарів без наявності ліцензії; встановлення стандартів якості продукції; добровільне обмеження експорту; ембарго – заборона державою ввозу до країни або вивозу з країни окремих видів продукції.

Визначимо деякі обмеження при здійсненні Україною зовнішньоекономічних зв'язків:

- суттєві екологічні проблеми, наприклад, наслідки Чорнобиля;
- структурна недосконалість, наприклад, у колишньому СРСР до 80 % промислового виробництва України не мало закінченого технологічного циклу;
- значна залежність від зовнішнього постачання енергоносіїв;
- проблеми оподаткування, державного регулювання, правових суперечок;
- проблеми корупції, адміністративного тиску, невиконання судових рішень та ін.
-

Тема 16. Міжнародна валютно-фінансова система

1. Еволюція світової валютної системи.
2. Валютні курси. Котирування та конвертованість валют.
3. Форми державного валютного регулювання.

Валютна система – сукупність форм грошових розрахунків і фінансово – кредитних інструментів організації валютних відносин. Розрізняють: національну валютну систему – форма організації економічних відносин країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні кошти держави; міжнародну (світову) – форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин, що історично склалася і закріплена міждержавними угодами, сукупність способів, інструментів, міждержавних органів, за допомогою яких здійснюється взаємний платіжно-розрахунковий оборот у рамках світового господарства; регіональну – договірно - правова форма організації валютних відносин між групою країн.

Етапи розвитку міжнародної валютної системи:

1) **Система золотого стандарту** (1867р.) Основні принципи функціонування: використання золота як світових грошей; кожна валюта мала свій золотий вміст, відповідно до якого встановлювались золоті паритети; безпосередня конвертованість валют у золото; вільний вивіз та ввіз золота; фіксовані валютні курси.

2) **Бреттон-Вудська валютна система** (1944 р.) Основні принципи функціонування: створення Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Банку реконструкції та розвитку; заборона вільної (приватної) купівлі-продажу золота); підтримання США розміну долара на золото за офіційною ціною: 35 дол. за одну тройську унцію (31, 103 г) золота; офіційні курси валют встановлювались через визначення їхнього золотого вмісту (масштабу цін) і відповідно до нього твердо фіксувалися відносно долара США. Вони могли відхилитися не більше як на 1 %% в обидві сторони без погодження з МВФ; у разі необхідності країни через механізм МВФ могли надавати одна одній кредити в іноземній валюті для фінансування дефіциту платіжного балансу.

3) **Ямайська валютна система** (1976 р.) Основні принципи функціонування: повна демонетизація золота, скасування ціни на золото; заснована на кількох ключових валютах; обмін валют визначається за плаваючим валютним курсом, які визначаються попитом і пропозицією; основний засіб розрахунку – вільно конвертована валюта, а також міжнародні кредитні гроші – СДР (спеціальні права запозичення).

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї країни, вираженої у грошовій одиниці іншої країни. Він буває: фіксований (офіційний) – курс валют встановлюється державою; контрольований – курс валют встановлюється державою, визначає її склад, цільове призначення та час використання; плаваючий (гнучкий) – курс валют, що формується під впливом попиту і пропозиції. **Котирування валют** – встановлення курсів іноземних валют у відповідності з діючими законодавчими нормами і практикою.

Конвертованість валюти – здатність валюти обмінюватись на інші валюти:

1) *вільно конвертована* – вільно і без обмежень обмінюється на інші валюти і міжнародні платіжні засоби;

2) *частково конвертована* – застосовуються певні валютні обмеження, використовується з окремих видів міжнародного платіжного обігу;

3) *неконвертована (замкнена)* – функціонує в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти;

4) *зовнішня конвертованість* – надання повної свободи іноземним фізичним і юридичним особам щодо здійснення валютних операцій;

5) *внутрішня конвертованість* – надання права здійснювати обмінні операції тільки фізичним і юридичним особам даної країни.

Фактори впливу на валютний курс: стан платіжного балансу; купівельна здатність валюти; макроекономічні показники країни; рівень інфляції; міжкраїнова міграція короткострокових капіталів; політичні і військові фактори.

Форми державного валютного регулювання:

Інструменти прямого регулювання:

- валютні обмеження

- контроль над операціями із золотом та валютою;
- заборона продажу іноземної валюти на ринку національними експортерами;
- контроль за рухом капіталу (ввіз та вивіз);
- регламентація вивозу валюти громадянами, що здійснюють туристичні подорожі.

Інструменти непрямого регулювання:

- 1) *дисконтна політика* – управління обліковою ставкою національного банку;
- 2) *валютна інтервенція* – купівля або продаж центральним банком власної валюти або валюти іншої держави. з метою підвищення курсу національної валюти НБУ продає національну валюту і навпаки;
- 3) *девальвація та ревальвація* – зниження або підвищення обмінного курсу національної валюти;
- 4) *регулювання платіжного балансу* – застосування митних тарифів, податкових пільг, експортних субсидій;
- 5) *диверсифікація валютних резервів* – регулювання структури валютних резервів шляхом продажу нестабільних валют та купівлі «твердих».

Європейська валютна система – валютний механізм, створений в рамках Європейського Союзу, для зменшення коливання обмінних валютних курсів країн-учасниць і утворення в Європі зони валютної стабільності. Єдина європейська валюта – передбачена Маастрихтським договором про створення економічного, валютного і політичного союзу. Емісія готівкових євро почалася з січня 2002 року. Перехід до євро передбачає дотримання критеріїв конвергенції відносно економічних показників:

- 1) дефіцит державного бюджету – не вище за 3 %% ВВП;
- 2) державного боргу – не більше за 60 %% ВВП;
- 3) інфляція – рівень знаходиться в діапазоні 1,5 – 3 %% на рік;
- 4) заданих величин процентних ставок і економічного зростання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Національна економіка : навч. посібник / за ред. В. М. Тарасевича. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
2. Мочерний С.В. Основи економічних знань: Підручник. - К.: Академія, 2003. – 312 с.
3. Економічна теорія – політекономічний контекст : навч. Посібник / П. М. Макаренко, Л. Ю. Мельник, А. П. Макаренко, Л. Л. Мельник. – 2-ге вид., доопрац. і допов. – Полтава : РВВ ПДАА, 2010. – 211 с. 11. Економічна теорія. Макроекономіка : підручник / за ред. В. М. Тарасевича. – К. : Знання, 2012. – 206 с.
4. Гальчинський А. С. і ін. Основи економічної теорії. К.: Вища школа, 1995. – 471 с.
5. Дзюбик С. Д. Основи економічної теорії : навч. посібник / С. Д. Дзюбик, О. С. Ривак. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 491 с.
6. Основи економічної теорії / За ред.. А.А Чухна - К.: Вища школа, 2001. – 606 с.
7. Основи економічної теорії Політ економічний аспект. / За ред.. Климка Г.Н., Нестеренка В.П.- К.: Вища школа, 1994.- 559 с.
8. Ніколенко Ю. В. Основи економічної теорії У 2- х кн. К.: Либідь, 1998. – 272 с.
9. Ніроб Ю. В. Основи економічної теорії У 2 –х кн.- К.: Либідь, 1998. – 272 с.
10. Основи економічної теорії. Посібник. / В.О. Рибалкін, Т.І. Біленко та ін. – К.: Академія, 2002. – 352 с.
11. Економічна теорія : Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2001.- 581 с.
12. Гальчинський А. С., Єщенко П. С. Економічна теорія: Підручник. – К.: Вища школа, 2007.- 503с .
13. Ажнюк М.О., Передрій О.С. Основи економічної теорії: Навч. Посібник. – К.: Знання, 2008. – 368 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
14. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича.–К.: Знання, 2006. – 494 с.
15. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – 8-ме вид., переробл. і доповн. – К., Знання, 2012. – 702 с.
16. Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Сучасна економіка: Навч. посіб. – К.: Вища школа., 2005. – 325 с.
17. Якобчук В. П. Економічна теорія: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / В. П. Якобчук. – Житомир : Рута, 2012. – 314 с.

Додаткова література

1. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії. – К.: Знання, 2008. – 263 с.
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2008. – 743 с. (Класичний університетський підручник).
3. Базилевич В. Д., Базилевич К. С., Баластрик Л. О. Макроекономіка: практикум: навч. посіб / за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2010. – 550 с.
4. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, трансформація. Очерки на рубежі епох. – М.: Наука, 1999. – 352 с.

5. Батман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
6. І.Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті економічної думки в Україні. / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2009. – 862 с. – (Славетні постаті).
7. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку. – К.: «АДЕФ- Україна», 2009. – 392 с.
8. Гальчинський А. С. Теорія грошей: Навч.-метод. посіб. – К.: Основи, 2001. – 410 с.
9. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. Избранное. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).
10. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
11. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель: / Под общ. ред. Б. С. Лисовика и В. В. Лукашевича. – СПб.: АОЗТ «Санкт- Петербург оркестр», 1994. – 493 с.
12. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. Н.Н. Любимова, под. ред. Л. П. Куракова. – М.: ГелиосАРВ, 2002. – 352с.
13. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: В 2 т. – М.: Республика, 1992.
14. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993.
15. Мизес, Людвиг фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / пер. с англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
16. Милль Дж. С. Основы политической экономии: Пер. с англ. – Т. 1-3. М.: Прогресс, 1981.
17. Історія економічних учень: Хрестоматія / упорядники В. Д. Базилевич, Т. В. Гайдай, А. О. Маслов, Н. І. Гражевська, О. П. Несторенко, Л. В. Вернигора / За ред. проф. В. Д. Базилевича. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 782 с.
18. Світова економіка: підручник / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. – К., 2005. – 582 с.
19. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Пер. з англ. - К. : Port-Royal, 2001. – 612 с.
20. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: Монографія – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка. – 2009. – 404 с.
21. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 416 с.
22. Чухно А.А. Економічна теорія: Монографія. У 2-х т. - К., 2010.
23. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с нем., англ. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.

Інтернет-ресурси

1. Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського – www.nbuv.gov.ua
2. Верховна Рада – www.rada.gov.ua
3. Кабінет Міністрів України – www.kmu.gov.ua
4. Міністерство економіки – www.me.gov.ua
5. Державна науково-технічна бібліотека України – www.gntb.n-t.org/
6. Макроекономічна статистика. Національний банк України: <http://www.bank.gov.ua>.
7. Офіційний WEB- сайт МВФ: <http://www.inf.org>
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: www.ukrstat.gov.ua.
9. «Голос України» Газета Верховної Ради України – www.uamedia.visti.net/golos

ГЛОСАРІЙ

Абсолютна перевага - здатність країни виробляти товар чи послугу з меншими витратами ресурсів, ніж її торговельні партнери.

Альтернативні витрати – кількість інших товарів або послуг, від яких необхідно відмовитись, щоб отримати обраний товар чи послугу.

Акція (лат. actio — дія, дозвіл) — вид цінного паперу без встановленого терміну обігу, який засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, участь у розподілі майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

Амортизація — процес перенесення вартості основних виробничих фондів на готовий продукт в міру фізичного та морального зношування.

Банк ((італ. banco — конторка) — фінансове підприємство, яке виконує комплекс базових функцій (акумулює грошові кошти та інші цінності, надає кредити, випускає в обіг гроші та цінні папери, здійснює грошові розрахунки та інші функції) з метою одержання прибутку.

Безробіття - соціально-економічна ситуація в суспільстві, за якої частина активних працездатних громадян не може знайти роботи, яку вони здатні виконувати, що обумовлено перевищенням пропозиції над попитом на робочу силу.

Біржа – це організований, регулярно функціонуючий ринок, на якому укладаються угоди про купівлю-продаж цінних паперів, валюти або масових товарів, що реалізуються за стандартами та зразками, встановленими правилами, з постійним місцем і часом укладання угод.

Бреттон-Вудська система - міжнародна валютна система, створена у 1944 р. Базувалася на системі регульовано-фіксованих валютних курсів, золото і долар використовувалися як міжнародні валютні резерви.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) - вартість річного обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні з ресурсів, що належать як резидентам країни, так і іноземцям.

Валовий національний продукт (ВНП) — вартість річного обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених із ресурсів, що належать резидентам країни, незалежно від того, де ці ресурси застосовують — у національній економіці чи за кордоном.

Валютний курс - ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої.

Валютні (лат. valeo — коштую) обмеження — система нормативних правил, встановлених у законодавчому або адміністративному порядку, які спрямовані на обмеження операцій з іноземною валютою, золотом.

Вартість — втілена в товарах та послугах суспільно необхідна праця, економічні відносини між товаровиробниками, що зумовлені суспільним поділом праці, обміном товарами й послугами.

Вексель (нім. *wechsel* — розмін) — письмове боргове зобов'язання, яке дає його власнику (векселетримачеві) право вимагати від боржника (векселедавця) зазначену в ньому суму платежу після закінчення встановленого терміну.

Вільна торгівля (фритредерство) - зовнішньоекономічна політика, за якої держава не втручається в торговельні відносини з іншими країнами; відсутні створені урядом бар'єри на шляху торгівлі між окремими особами і фірмами різних країн.

Виробничі відносини — суспільна форма розвитку продуктивних сил, змістом якої є відносини (зв'язки) між людьми у процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і духовних благ.

Взаємодоповнюючі товари і послуги - товари або послуги, які споживаються разом (тенісні м'ячі і ракетки, компютер і флешка). Коли ціна на один із товарів знижується (зростає), попит на другий збільшується (зменшується).

Взаємозамінні продукти - товари або послуги, які задовольняють одну й ту саму потребу (курятину і свинина, масло та спреї та ін.). Для цих продуктів існує пряма залежність між ціною на один із них і попитом на другий, тобто коли ціна одного продукту знижується (зростає), попит на інший продукт зменшується (збільшується).

Відрядна форма оплати праці — оплата праці, яка прямо залежить від кількості виробленої продукції.

Вільна конкуренція — конкуренція, для якої характерні велика кількість конкурентів-виробників і конкурентів-покупців, вільний доступ товаровиробників до будь-якого виду діяльності.

Вільно плаваючий валютний курс — курси валюти, які визначаються попитом на валюту та її пропозицією, отже, можуть знижуватися і зростати.

Власність економічна — виробничі відносини між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання, послуг тощо в усіх сферах суспільного відтворення.

Внутрішні (неявні) витрати – витрати на власні ресурси, тобто ресурси, що належать підприємству (фірмі).

Граничні витрати — приріст витрат на виробництво додаткової одиниці продукції (або зменшення витрат, коли виробництво скорочується на одиницю продукції).

Гроші— специфічний товар, який виконує роль загального еквівалента, завдяки чому в ньому виражається вартість усіх інших товарів і встановлюються економічні відносини між суб'єктами господарської діяльності.

Девальвація - зниження курсу національної валюти.

Демпінг — штучне зниження цін на товари (роботи, послуги) на зовнішніх ринках з метою усунення конкуренції.

Дефляція – падіння загального рівня цін, яке супроводжується зростанням купівельної спроможності грошей.

Дивіденди – платежі, що виплачуються кожному акціонеру з прибутку акціонерного товариства згідно з його часткою в акціонерному капіталі.

Депозит— сума грошей, яку клієнт вносить на зберігання у банк.

Державний бюджет — фінансовий план держави, який складається із доходної та витратної частини.

Дефіцит бюджету — перевищення витрат державного бюджету над його доходами.

Досконала конкуренція – ситуація на ринку з великою кількістю продавців і покупців, коли жодна фірма не може впливати на ринкову ціну.

Дохід - потік зарплати, відсотка, прибутку, дивідендів та інших грошових надходжень, які одержує особа, фірма чи країна протягом певного часу (звичайно року).

Економічна категорія - наукове поняття, теоретичний абстрактний вираз реально існуючих економічних явищ і процесів.

Економічне зростання - збільшення реального обсягу продукції в країні (ВВП).

Економічний прибуток - загальний виторг фірми за вирахуванням економічних витрат.

Економічні закони - внутрішньо необхідні, стали й істотні причинно-наслідкові зв'язки між протилежними сторонами як у середині виробничих відносин економічних процесів і явищ, так і між ними.

Економічна система — сукупність усіх видів економічної діяльності та економічних відносин між людьми у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл і споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

Економічні ресурси – всі види ресурсів для виробництва матеріальних благ і послуг: земля, робоча сила, капітал, підприємницькі здібності, без яких неможливо будь-що виробити, вони обмежені.

Економічна категорія - наукове поняття, теоретичний абстрактний вираз реально існуючих економічних явищ і процесів.

Екстенсивний тип економічного зростання - збільшення обсягів, що досягається шляхом кількісного приросту факторів виробництва за їх незмінних якісних характеристик.

Емісія грошей - випуск грошей в обіг; одна з основних функцій центрального банку.

Еластичність попиту – реагування величини попиту на зміну ціни товару; відношення процентної зміни величини попиту до процентної зміни ціни.

Євро - єдина валюта держав - членів ЄС, введена згідно з Маастрихтською угодою (1991 р.). До кінця 2001 року всі безготівкові платежі можна було проводити в євро, а з 1 січня 2002 р. почався готівковий рух євро.

Закон зростання потреб — закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між розвитком продуктивних сил, суспільним виробництвом, з одного боку, і досягнутим рівнем задоволення потреб, їх кількісно-якісним зростанням і вдосконаленням — з іншого.

Закон грошового обігу — закон, що виражає внутрішньо необхідні, сталі і суттєві зв'язки між кількістю необхідних для обігу грошей і швидкістю їх обігу; цінами товарів, що підлягають реалізації, і вартістю грошей.

Закон Оукена - якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний, то кожний 1% такого перевищення викликає втрату економікою 2,5% ВВП.

Закон попиту – виражає обернену залежність між ціною і величиною попиту на товар або послугу впродовж певного проміжку часу.

Закон пропозиції – виражає пряму залежність між ціною і величиною пропозиції товару або послуги впродовж певного проміжку часу.

Заробітна плата — грошове вираження вартості й ціни товару робоча сила

Змінні (прямі) витрати – витрати, величина яких змінюється залежно від зміни обсягу виробництва.

Змішана економіка поєднує елементи ринкової та командної економіки, тобто в ній механізм ринку доповнюється активною діяльністю держави.

Імпортні квоти — кількісні обмеження на ввезення товарів з інших країн. Як і протекціоністське мито, квоти знижують іноземну конкуренцію на внутрішньому ринку.

Інтенсивний тип економічного зростання – це збільшення виробничого потенціалу (ВВП) шляхом вдосконалення техніки і технології.

Інфляція – зростання загального рівня цін, яке супроводжується зниженням купівельної спроможності грошей.

Інфляція витрат (пропозиції) – інфляція, яка виникає внаслідок різкого зростання витрат виробництва.

Інфляція попиту – інфляція, яка має місце, коли сукупний попит в економіці зростає швидше, ніж її виробничі можливості за умови повної зайнятості.

Іпотечний (грец. *hipotheke* — застава) **кредит** — кредит, який банки та спеціалізовані фінансово-кредитні інститути надають у формі довготермінових позичок під заставу нерухомості.

Конвертована валюта — національна грошова одиниця, яка вільно (через купівлю-продаж) обмінюється на іноземні валюти, вільно використовується у міжнародному платіжному обігу для здійснення міжнародних розрахунків.

Командна економіка – це економічна система, в якій домінує державна власність на засоби виробництва, колективне прийняття економічних рішень, централізоване керівництво економікою за допомогою державного планування.

Комерційний кредит — кошти, які підприємства (фірми, компанії) надають іншим підприємствам у формі продажу товару з відстрочкою платежу й оформляють векселем з метою отримання позичкового відсотка.

Конкуренція – суперництво (змагання) між товаровиробниками за найвигідніші сфери прикладання капіталу, ринки збуту продукції, джерела сировини.

Корисність – властивість товару задовольняти потреби споживача.

Крива Лаффера - крива, яка показує залежність між податковими ставками і податковими надходженнями.

Крива попиту - крива, яка показує кількість товару або послуги, котру хочуть придбати покупці за різними цінами протягом деякого проміжку часу.

Крива пропозиції - крива, яка показує кількість товару або послуги, котру продавці пропонуватимуть за різними цінами впродовж певного часу.

Міжнародний золотий стандарт - міжнародна валютна система, існувала із 1867 р., базувалася на фіксованих валютних курсах. Кожна країна виражала вартість своєї грошової одиниці в певній кількості золота, підтримувала незмінне співвідношення між своїм золотим запасом і кількістю грошей в обігу та дозволяла вільно вивозити та ввозити золото.

Міжнародний валютний фонд - міжнародна асоціація держав, що надає позики в іноземній валюті країнам з тимчасовим дефіцитом платіжного балансу і для підтримання валютних курсів.

Мінімальна заробітна плата - найнижча заробітна плата, яку роботодавці на законній підставі платять за роботу.

Мито — це податок, що встановлюється на імпорتنі товари. Використання мита, як правило, переслідує такі дві цілі: вилучення доходів для державного бюджету; захист вітчизняних виробників від іноземної конкуренції.

Монополія – наявність на ринку одного продавця певного товару, послуги чи виробничого ресурсу.

Монополістична конкуренція – ситуація на ринку, де багато фірм продають диференційований продукт, який відрізняється один від одного властивостями, складниками, фасоном, кольором.

Нормальний прибуток – мінімальна плата (дохід), яку має отримувати особа за виконання підприємницьких функцій у фірмі.

Натуральне господарство - форма організації економічного життя, коли виготовлені продукти споживаються всередині господарства.

Національний дохід - сума факторних доходів; різниця між чистим національним продуктом (ЧНП) і непрямими податками.

Національне багатство — сукупність створених і нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, рівня освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування населення.

Непрямі податки на бізнес - установлюються на товари і послуги (податок на додану вартість, акцизний збір, мито).

Нецінова конкуренція - способи, за допомогою яких фірми намагаються збільшити виробництво і продаж своїх продуктів (диференціація продукту, реклама і заходи у сфері збуту, підвищення якості)

Норма прибутку - відношення прибутку до капіталу або до інвестицій.

Номінальна заробітна плата — грошова сума, яка зафіксована у контракті при продажу своєї робочої сили.

Оборот капіталу — безперервно повторюваний кругообіг капіталу від моменту його авансування до моменту його повернення в тій самій грошовій формі.

Облігація – цінний папір, що засвідчує позику капіталу, яку надав його власник корпорації чи державі, придбавши їхню облігацію і має право на отримання через визначений термін своїх грошей разом із процентом, рівень якого теж обумовлено.

Олігополія – ринкова структура, коли кілька великих фірм подають стандартизований або диференційований продукт і мають обмежений контроль над ціною продукту внаслідок взаємозалежності, вхід нових фірм на цей ринок ускладнений.

Основні виробничі фонди (основний капітал) — частина продуктивного капіталу, яка повністю бере участь у процесі виробництва, але переносить свою вартість на новостворений продукт частинами, в міру свого зношування.

Перехідна економіка – це економічна система, що перебуває на перехідному етапі від одного свого якісного стану до іншого.

Підприємництво – самостійна, ініціативна й ризикована діяльність щодо виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг з метою отримання прибутку.

Підприємницькі здібності - здатність до ініціативної, ризикованої, новаторської діяльності людей, що використовують її для організації бізнесу та досягнення комерційного успіху.

Підприємство – первинна ланка економіки, що має економічну і юридичну самостійність у здійсненні підприємницької діяльності.

Податки - обов'язкові платежі фізичних та юридичних осіб у визначеному законодавством країни порядку.

Податок на додану вартість - податок, який установлюють на різницю між вартістю товарів, проданих фірмою, і вартістю матеріалів і послуг, куплених цією фірмою в інших фірм.

Прибуток - результат діяльності суб'єктів господарювання, різниця між виторгом від продажу і витратами на виробництво товарів і послуг.

Приватизаційний сертифікат - цінний папір, що засвідчує право його власника на володіння частиною державної власності, а також на участь у приватизації останньої.

Порівняльна перевага - здатність країни виробляти товар чи послугу з відносно меншими альтернативними витратами у порівнянні з іншими торговельними партнерами.

Постійні (непрямі) витрати – витрати, величина яких не залежить від зміни обсягу виробництва.

Природна монополія – спроможність однієї фірми за рахунок зростання масштабів виробництва в галузі виробляти продукт за нижчих середніх витрат, ніж кілька фірм.

Природний рівень безробіття – включає структурне та фрикційне безробіття і становить 5,5 -6 %.

Продуктивні сили - сукупність засобів виробництва і працівників з їхніми фізичними й розумовими здібностями, а також досягнення науки, технології, інформації, методи організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб.

Протекціонізм - економічна політика держави, спрямована на обмеження міжнародної торгівлі та розвиток власної промисловості та торгівля.

Реальна заробітна плата - кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за свою номінальну заробітну плату; купівельна спроможність номінальної заробітної плати.

Ревальвація - підвищення курсу національної валюти.

Рівень рентабельності – відношення прибутку до вартості основних виробничих фондів і оборотних засобів.

Рівноважна ціна – ціна, за якою обсяг попиту дорівнює обсягу пропозиції.

Рідкість, обмеженість - найважливіша особливість економічних ресурсів: їх недостатність для повного задоволення потреб кожної людини.

Ринкова економіка - система організації національної економіки, заснована на товарно-грошових відносинах, різних формах власності, конкуренції, ціни і кількості товарів визначаються на ринку.

Роздержавлення — процес переходу державної власності в інші недержавні форми: приватну, кооперативну, акціонерну та ін.

Середній дохід - характеризує рівень дохідності однієї одиниці продукції та дорівнює ціні товару.

Середні витрати – сума постійних і змінних витрат в розрахунку на одиницю продукції.

Система плаваючих (гнучких) валютних курсів — система, за якою курс валюти країни повністю визначається ринковими силами попиту і пропозиції, підвищується і знижується.

Система національних рахунків (СНР) - система взаємопов'язаних показників та класифікацій, що використовуються для опису та аналізу функціонування національної економіки.

Структурне (технологічне) безробіття виникає у зв'язку із змінами, які відбуваються в структурі попиту на робочу силу та технології.

Структура ринку — сукупність окремих ринків у межах національної економіки, внутрішнього ринку, світового ринку та його окремих регіонів і взаємодія між ними.

Сукупні (загальні, валові) витрати – це сума постійних та змінних витрат.

Тіньова економіка — вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, на ухилення від різних форм контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів діяльності.

Товар - будь - яке економічне благо, що призначене для обміну.

Товарне виробництво - форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються не для власного споживання їхніми виробниками, а для обміну, для продажу на ринку.

Традиційна економіка – економічна система, в якій всі ресурси знаходяться у власності племені або общини і розподіляються до давно існуючих традицій.

Фази економічного циклу – це криза, депресія, поживлення та піднесення.

Фактори виробництва – використовувані (діючі) ресурси у процесі виробництва: земля, праця, капітал, підприємницькі здібності.

Фрикційне безробіття – це тимчасове безробіття, пов'язане з пошуком або очікуванням роботи в найближчому майбутньому

Циклічне безробіття – пов'язане з коливаннями ділової активності, із фазою спаду в економіці.

Центральний банк - державний інститут, який відповідає за пропозицію грошей у країні, контролює комерційні банки, зберігає офіційні золотовалютні резерви та виконує інші функції (в Україні - Національний Банк).

Цінні папери - різні фінансові активи: акції, облігації, векселі тощо, які приносять дохід у вигляді відсотка або дивіденду.

Чек — письмове розпорядження власника поточного рахунка в банку про виплату певній особі зазначеної в ньому суми грошей.

Чиста конкуренція - ситуація на ринку, коли велика кількість фірм продає стандартизований продукт, доступ нових фірм на ринок дуже легкий, індивідуальний продавець неспроможний контролювати ціну продукту.

Чиста монополія – ситуація на ринку, коли одна фірма продає продукт, що не має близького замітника, і має значний контроль над ціною на цей продукт. Доступ на цей ринок закритий.

Чистий експорт – різниця між експортом та імпортом товарів і послуг.

Чистий прибуток – частина прибутку, що залишається фірмі після виплати податків та інших обов'язкових платежів.

Ямайська система - міжнародна валютна система, створена у 1976 р., стала основою нинішньої валютної системи керованого плавання валютних курсів.